

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ
Навчально-науковий інститут морського права та менеджменту

Кафедра морського права

Коротиш Світлана Олександрівна

УДК 341.228(292.3)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ В АНТАРКТИЦІ

Дипломна робота магістра

Науковий керівник,
к.ю.н., доцент
Півторак Галина Федорівна

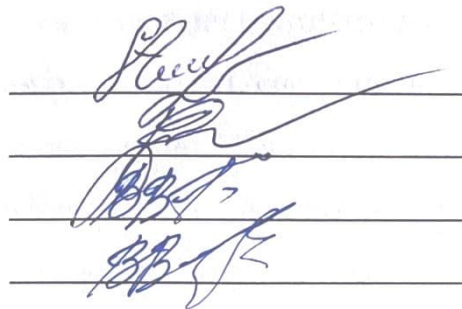
освітньо-професійна програма
«Морське право»,
спеціальність 081 «Право»

Здобувач

Науковий керівник

Завідувач кафедри

Нормоконтроль

м. Одеса – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Коротиш С.О. Правове регулювання діяльності держав в Антарктиці. Кваліфікаційна дипломна робота магістра спеціальності 081 “Право”, освітньо-професійна програма “Морське право”. Національний університет “Одеська морська академія”, Одеса, 2025.

Дипломна робота присвячена дослідженню правового регулювання діяльності держав в Антарктиці, зокрема формуванню та розвитку правового режиму цього унікального регіону, а також впливу глобалізаційних процесів на функціонування Системи Договору про Антарктику, окреслено ключові виклики та перспективи вдосконалення правового режиму.

Насамперед розглядається генеза відкриття та дослідження Антарктики, етапи освоєння континенту, зростання геополітичного значення регіону. Окрему увагу приділено еволюції міжнародно-правових норм, що стали підґрунтям сучасного антарктичного правопорядку.

Проаналізовано міжнародно-правову природу Договору про Антарктику 1959 року як основоположного документа правового режиму континенту. Увага також приділяється Протоколу про охорону навколишнього середовища 1991 року та його ролі у формуванні системи екологічного захисту Антарктики. Зосереджено увагу на спеціальних міжнародних конвенціях, зокрема Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року та Конвенції про збереження антарктичних тюленів 1972 року.

Досліджено сучасні екологічні виклики, спричинені змінами клімату та зростанням антропогенного навантаження. Проаналізовано правові аспекти стрімкого розвитку туристичної діяльності в Антарктиці, її потенційні ризики та перспективи сталого регулювання. Запропоновано можливі механізми вдосконалення міжнародного співробітництва, оновлення нормативно-правової бази з урахуванням новітніх глобальних викликів.

Ключові слова: Антарктика, збереження морських живих ресурсів, міжнародно-правовий режим, екосистемний підхід, екологічні виклики, туристична діяльність, концепція сталого розвитку.

ABSTRACT

Korotysh S. O. Legal Regulation of States Activities in Antarctica. Master's thesis in the field of study 081 'Law', educational and professional programme "Maritime Law". National University 'Odessa Maritime Academy', Odesa, 2025.

This thesis is devoted to the study of legal regulation of states' activities in Antarctica, in particular the formation and development of the legal regime of this unique region, as well as the impact of globalization processes on the functioning of the Antarctic Treaty System. Key challenges and prospects for improving the legal regime are outlined.

Firstly, the genesis of the exploration and research of Antarctica, the stages of development of the continent, and the growth of the geopolitical significance of the region are considered. Particular attention is paid to the evolution of international legal norms that have become the basis of the modern Antarctic legal order.

The international legal nature of the 1959 Antarctic Treaty as the fundamental document of the continent's legal regime is analyzed. Attention is also paid to the 1991 Protocol on Environmental Protection and its role in shaping the Antarctic environmental protection system. The focus is on special international conventions, in particular the 1980 Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources and the 1972 Convention on the Conservation of Antarctic Seals. The importance of national legal systems in ensuring the effective implementation of international norms in the regulation of activities in Antarctica is considered.

Contemporary environmental challenges caused by climate change and increasing anthropogenic pressure are examined. The legal aspects of the rapid development of tourism in Antarctica, its potential risks and prospects for sustainable regulation are analyzed. Possible mechanisms for improving international cooperation and updating the regulatory framework to take into account the latest global challenges are proposed.

Keywords: Antarctica, conservation of marine living resources, international legal regime, ecosystem approach, environmental challenges, tourism, concept of sustainable development.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АНТАРКТИКИ.....	11
1.1. Генеза дослідження та освоєння Антарктики.....	11
1.2. Антарктичний регіон як об'єкт геополітичних та наукових інтересів.....	16
1.3. Становлення міжнародно-правових основ правового режиму Антарктики.....	28
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ В АНТАРКТИЦІ.....	32
2.1. Міжнародно-правова природа Договору про Антарктику 1959 року.....	32
2.2. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику від 1991 року.....	42
2.3. Спеціальні міжнародні конвенції як джерела регулювання діяльності держав в Антарктиці.....	50
2.4. Роль національних правових систем у міжнародному регулюванні діяльності держав в Антарктиці.....	56
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АНТАРКТИЦІ.....	61
3.1. Екологічні виклики та їхній вплив на правове регулювання діяльності в Антарктиці.....	61
3.2. Проблематика та перспективи розвитку туристичної діяльності в Антарктиці.....	64
3.3. Механізми удосконалення міжнародного співробітництва та нормативно-правової бази Антарктики.....	76
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми та її актуальність. Сьогодні питання правового регулювання діяльності держав в Антарктиці мають велике значення через унікальний міжнародний статус континенту та його стратегічне значення для науки, охорони навколишнього середовища і глобальної безпеки. Антарктика не належить жодній державі, а її використання здійснюється на основі Договору про Антарктику 1959 року та підпорядкованих йому протоколів і конвенцій, що формують правову рамку діяльності держав у регіоні. Вивчення цих механізмів дозволяє зрозуміти, яким чином міжнародне співробітництво сприяє збереженню континенту та запобіганню конфліктам.

Дослідження правових аспектів діяльності держав у Антарктиці є важливим для забезпечення ефективної охорони екосистеми континенту. Антарктика виступає природним лабораторним полігоном для вивчення кліматичних змін, біорізноманіття та впливу людської діяльності на навколишнє середовище. Регулювання наукових, туристичних та інших видів діяльності вимагає чітких правових норм і механізмів контролю, що дозволяє мінімізувати негативні екологічні наслідки.

Проблематика правового регулювання діяльності держав в Антарктиці набуває особливої ваги в умовах зростаючого інтересу до освоєння природних ресурсів і розвитку туризму. Незважаючи на мораторії та міжнародні домовленості, існує ризик порушення встановлених правил, що може призвести до екологічної деградації та суперечностей між державами.

Обрана тема є важливою як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки дослідження міжнародно-правового режиму Антарктики дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування сучасного міжнародного права, особливості співпраці держав у регіонах спільного користування та перспективи удосконалення правового регулювання у сфері охорони довкілля й забезпечення глобальної екологічної безпеки.

Мета та задачі роботи. Метою роботи є дослідження правового регулювання діяльності держав в Антарктиці.

Для досягнення поставленої мети визначено такі основні задачі роботи:

- 1) дослідити історичні передумови та специфіку становлення правового режиму Антарктики;
- 2) охарактеризувати геополітичні та наукові інтереси в Антарктичному регіоні та їх вплив на формування правового режиму;
- 3) проаналізувати систему джерел міжнародного права, що регламентують діяльність держав в Антарктиці;
- 4) оцінити вплив глобалізаційних процесів на розвиток міжнародно-правового регулювання в Антарктиці;
- 5) визначити ключові проблеми розвитку туризму в Антарктиці та запропонувати механізми удосконалення міжнародного співробітництва й нормативно-правового регулювання в регіоні.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності держав в Антарктичному регіоні. Предметом дослідження виступає правове регулювання та практична діяльність держав в Антарктиці.

Методи дослідження. Для проведення дослідження автор керувався сукупністю загальнонаукових та спеціальних методів пізнання:

- 1) історико-правовий метод застосований у першому розділі, зокрема для реконструкції історичних етапів дослідження Антарктики, формування ранніх правових підходів до регулювання діяльності держав у регіоні, а також для аналізу передумов укладення Договору про Антарктику 1959 року;
- 2) порівняльно-правовий метод використаний при аналізі Мадридського Протоколу 1991 року, спеціальних конвенцій, для порівняння їхніх положень щодо охорони морських живих ресурсів, механізмів контролю, екосистемного підходу та юридичних зобов'язань держав.
- 3) формально-юридичний застосований при аналізі текстів міжнародних договорів;

4) системно-структурний метод застосований при дослідженні інституційної структури Системи Договору про Антарктику, роботи CCAMLR, Наукового комітету, Консультативних нарад та інших органів. Метод дав змогу розглянути міжнародно-правовий режим Антарктики як комплексну систему, де окремі елементи взаємопов'язані та доповнюють один одного;

5) метод аналізу й синтезу використаний для узагальнення наукових позицій, нормативних матеріалів і практики держав, допоміг сформулювати цілісне бачення тенденцій розвитку антарктичного правового режиму;

6) прогностичний метод застосований для оцінки перспектив розвитку міжнародно-правового регулювання, враховуючи сучасні екологічні, геополітичні й технічні виклики (туризм, зміни клімату, зростання біологічного інтересу до регіону, розвиток технологій моніторингу);

Аналіз використаних джерел та літератури. У процесі підготовки роботи були використані джерела, які можна систематизувати за кількома взаємопов'язаними групами, що відображають різні аспекти правового регулювання діяльності держав в Антарктиці, формування та розвитку Системи Договору про Антарктику, а також участі України у міжнародному антарктичному співробітництві.

Першу групу джерел становлять нормативні акти, серед яких основним підґрунтям, що закріплює правовий режим Антарктики став Договір про Антарктику (1959 р.), важливу правову основу під час написання роботи створили також Конвенція про збереження тюленів Антарктики від 01.06.1972 року, Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991 року, Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 року. Під час дослідження правового регулювання держав в Антарктиці також проаналізовано деякі положення Конвенції ООН з морського права 1982 року, а також взято до уваги положення національних джерел, зокрема постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми проведення досліджень в

Антарктиці на 2011-2025 роки» від 03.11.2010, також проаналізовано положення Закону про охорону Антарктики та дозволи Сполучених Штатів Америки від 1978 року.

Серед вітчизняних науковців опрацьовано роботи М. Г. Антоніаді, О. В. Афанасьєва, Г. А. Дороніної, В. І. Когут, присвячені генезі Антарктичного регіону. Не менш важливими є праці українських і зарубіжних науковців, присвячені дослідженню міжнародно-правового режиму Антарктики та еволюції Системи Договору про Антарктику. Відтак А. П. Федчук, А. О. Кириченко, А. А. Стрембій, В. О. Подерня, А. D. Hemmings, C. Joyner, G. Triggs, R. Tucker Scully, Y. Yermakova, S. Biru здійснюють аналіз правової природи регіону, легітимність Системи Договору, досліджують проблематику суверенітету, а також перспективи реформування міжнародного управління Антарктичним регіоном.

Третю групу джерел складають дослідження І. Балак та О. Пікулик, О. Черняєва, М. Л. Чупрія, Жеребила М., Копачинської Г. та Борисюк О. присвячені геополітичним, аспектам діяльності держав в Антарктиці.

Четверту групу джерел становлять наукові праці S. Grevsmühl, K. Hughes, R. Corderro, M. Samari, A. Fabra, V. Gascon, які досліджують екологічно-правові аспекти діяльності в Антарктичному регіоні, включаючи охорону довкілля, збереження біорізноманіття та сталий розвиток.

П'яту групу джерел утворюють праці Ю. Миронова, J. Verbitsky, T. Palmowski, Y. Makanse присвячені правовому регулюванню та управлінню антарктичним туризмом.

Завдяки поєднанню наукових джерел та нормативних актів робота забезпечує висвітлення теми, поєднуючи теоретичний аналіз із практичним застосуванням міжнародно-правових норм та інституційних механізмів.

Наукова новизна одержаних результатів:

У процесі виконання дослідження отримано низку результатів, що мають наукову новизну та розширюють сучасні уявлення про міжнародно-правовий

режим Антарктики та тенденції його трансформації під впливом глобалізаційних процесів.

1) Акцент на сучасні екологічні та технологічні виклики, пов'язані зі зміною клімату, інтенсифікацією туризму та зростанням наукової активності, зміщено таким чином, що вони розглядаються як ключові чинники формування нової динаміки розвитку системи Договору про Антарктику, яка поступово набуває рис моделі екосистемного управління. Обґрунтовано, що саме антропогенний тиск, а не лише геополітичні інтереси держав, є ключовим фактором еволюції міжнародно-правових механізмів.

2) Враховуються нові фактори людської діяльності – туристична та наукова, які вважаємо за необхідне включити в систему оцінки ризиків впливу на довкілля. Існуюча система договорів надалі має передбачати комплексне врахування екологічних, наукових і соціально-економічних чинників та взаємодію між державами;

3) Дістали подальшого розвитку положення концепції екосистемного підходу як ключової наукової та правової основи для подальшої еволюції правового регулювання діяльності держав в Антарктиці.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у магістерському (дипломному) дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій сфері – як основа для подальшої теоретичної розробки питань про міжнародно-правовий статус Антарктики як «спільної спадщини людства»;

б) у правотворчості – як для вдосконалення національного законодавства України у сфері антарктичної діяльності та гармонізації його з міжнародними стандартами;

в) у правозастосовній діяльності – як аналітичний та методичний матеріал для органів, що забезпечують участь України в Системі Договору про Антарктику;

г) у навчальному процесі – при викладанні дисциплін з міжнародного права, морського права як окремої дисципліни, підготовці підручників, навчальних посібників і методичних вказівок, а також у науково-дослідницькій роботі здобувачів.

Апробація результатів. Основні положення магістерського (дипломного) дослідження розглядались на засіданні кафедри морського права та оприлюднені на таких наукових конференціях:

– XI Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції молодих науковців та здобувачів вищої освіти «Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики» від 27 листопада 2025 року, м. Одеса. *Тези на тему: «Механізми удосконалення міжнародного співробітництва та нормативно-правової бази Антарктики»;*

– V Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції молодих учених та студентів «Міждисциплінарні дослідження науки ХХІ століття» від 01 грудня 2025 року. *Тези на тему: «Проблематика та перспективи розвитку туристичної діяльності в Антарктиці в контексті соціально-економічних викликів сучасності».*

Обґрунтування структури роботи. Виходячи з мети та основних задач роботи, враховуючи об'єкт та предмет дослідження робота складається зі вступу, трьох розділів, якими охоплюються 10 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 100 сторінок. Список використаних джерел та літератури включає 90 найменувань.

Структура роботи побудована таким чином, щоб послідовно й логічно розкрити історичні, нормативні та практичні аспекти міжнародно-правового регулювання діяльності держав в Антарктиці. Перший розділ висвітлює історичні передумови та генезу правового режиму континенту, другий розділ присвячений аналізу джерел міжнародного права, що формують сучасний правовий режим Антарктики, а третій розділ акцентує на впливі глобалізаційних процесів і перспективах удосконалення міжнародного співробітництва.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АНТАРКТИКИ

1.1. Генеза дослідження та освоєння Антарктики

Сьогодні, одним із найзагадковіших і найменш освоєних континентів Землі залишається Антарктичний. Дана територія є унікальним природним регіоном, що відіграє ключову роль у глобальній кліматичній системі та зберігає в собі величезний науковий потенціал. Протягом століть Антарктика залишалась міфом на картах та в уявленнях географів як «Terra Australis Incognita» – «невідома південна земля». Як вдало підкреслює Когут В. І. з усіх частин світу Антарктида найдовше була прихована покривом невідомості й таємничості, але сама думка про існування в південній півкулі величезного континенту зародилася понад два тисячоліття тому [18, с. 17].

У науковому та правовому дискурсі важливо чітко розмежовувати поняття «Антарктида» та «Антарктика», які не є тотожними. Антарктида як географічний об'єкт є материком планети, тоді як Антарктика охоплює значно ширший простір. До неї належать усі території, розташовані на південь від 60-ї паралелі південної широти, включно з материком Антарктида, прилеглими островами та акваторією Південного океану. Таке розширене розуміння простору Антарктики має принципове значення для аналізу процесів її дослідження та освоєння.

Перші гіпотези про існування «південного материка» виникли ще в античні часи. Так, давньогрецькі філософи, серед яких Птолемей, вважали, що для балансу між північною і південною частинами Землі повинен існувати материк на півдні. Однак реальні свідчення про наближення до південнополярних широт почали з'являтися лише з початку доби Великих географічних відкриттів.

У XVIII столітті європейські морські держави активізували свої спроби дослідити південні широти. Значний внесок у цю справу зробив британський

мореплавець Джеймс Кук, який у 1773 році перетнув південне полярне коло, хоч і не досяг узбережжя Антарктиди. Водночас його експедиції спростували теорію про існування теплої й придатної до життя південної землі, натомість підтвердили наявність суворого льодового середовища. Саме подорожі Кука заклали основи наукового інтересу до регіону та спонукали подальші спроби проникнення вглиб крижаних просторів. Залишаючи ідею знайти шостий континент, Кук писав: «...Це землі, приречені природою на вічну холоднечу, позбавлені теплоти сонячних променів; у мене немає слів для опису їхнього жахливого і дикого виду. Такі землі, що ми відкрили, але якими повинні бути країни, розташовані ще далі на південь. Я з повною підставою припускаю, що ми бачили найкращі з них, найпівнічніші та найтепліші. Якщо хтось виявить рішучість і завзятість, щоб вирішити це питання, і проникне далі мене на південь, я не заздритиму славі його відкриттів. Але мушу сказати, що світові його відкриття принесуть небагато користі» [3, с. 193].

Варто відзначити, що впродовж Середньовіччя територія залишалася поза межами реальних досліджень, здебільшого через брак технічних можливостей. Питання щодо того, хто саме став його першовідкривачем, і досі має кілька версій. Згідно з однією з них, у 1821 році капітан Джон Дейвіс вперше висадився в затоці Хьюз, тоді як інша версія приписує цю подію Карстену Борхгревінку та Леонарду Крістенсену, які здійснили висадку у 1895 році.

Нині, вважається, що Антарктида могла бути одночасно відкрита декількома групами мореплавців – британцем Едвардом Брансфілдом і Натанієлем Палмером зі США. А першою людиною, що ступила на берег Антарктиди, став французький мандрівник Жюль Себастьєн Сезар Дюмон-Дервіль у 1840 році [43].

Цікавим є факт, що до 1890-х рр. активно досліджуваний новий континент не мав назви. В ті часи його пробували назвати Південно-полярний континент, Ультіма чи Антіпода, але ці назви не прижились. І поки шотландський картограф Джон Джордж Бартоломі (John George Bartholomew) не знайшов

старе грецьке слово «антарктикос», тобто протилежний Арктиці, останній відкритий континент світу офіційної назви не мав. Зауважимо, що в українській мові, як і в польській, континент називали саме так – Антарктида або Antarktyda. Саме так він був названий у першій україномовній праці про нього, написаній Степаном Рудницьким 1904 р. У англо-саксонській традиції континент носить назву Antarctica і дещо інакше звучить іспанською – Antártida [10, с. 50].

Вчені І.О. Балак та О.Б. Пікулик відзначають, що для дослідження й освоєння нового континенту було організовано низку наукових програм, відомих як Міжнародний полярний рік, які мали на меті всебічне вивчення полярних регіонів Землі. Таких проєктів було чотири, і кожен з них тривав переважно з серпня одного року до серпня наступного: 12–13 рр., 1932–1933 рр., 1957–1958рр. та 2007–2008 рр. [13, с. 157].

Варто зауважити, що перший Міжнародний полярний рік 12-13 рр. став початком міжнародної співпраці у вивченні Антарктики. У цей період науковці з дванадцяти країн організували п'ятнадцять експедицій у полярні регіони, з яких три були спрямовані безпосередньо до Антарктики.

Продовження міжнародних наукових досліджень Антарктики було забезпечене рішенням VI Міжнародного географічного конгресу. У 1895 році в Лондоні було ухвалено організувати масштабні експедиції до Антарктики за участю чотирьох держав. У рамках цих домовленостей британська експедиція під керівництвом Роберта Скотта у 1902 році здійснила вивчення бар'єра Роса та провела низку санних маршрутів углиб континенту. У процесі цієї експедиції, зокрема завдяки аналізу зібраних геологічних зразків, була створена перша карта геологічної будови району Землі Вікторії [14, с. 91].

Під час німецької антарктичної експедиції 1901-1903 років, відомої також як експедиції «Гаусса» під керівництвом Е. Дригальського було встановлено відносно молодий вік гірських порід вулкана Гаусберг, які віднесли до четвертинного періоду. Дослідник зосередив увагу на маловідомих територіях Антарктики, що лежать південніше архіпелагу Кергелен. Вибір цього району

– між морем Уедделла та Землею Ендербі – був продиктований міжнародними домовленостями щодо розподілу напрямів досліджень Антарктики, ініційованими президентом Королівського географічного товариства Клементом Маркемом. Під час експедиції відбувалася певна координація з британською антарктичною місією, яка працювала паралельно, але в іншому регіоні континенту. Також, згодом було здійснено картографування бухти Позадовського, а крім того – організовано регулярні метеорологічні та геофізичні спостереження.

У 1929-1931 роках під керівництвом австралійського дослідника Д. Моусона була проведена спільна експедиція дослідників з Великої Британії, Австралії та Нової Зеландії.. У результаті експедиції було детально закартовано значну частину узбережжя Східної Антарктиди [14, с. 92].

У рамках другого Міжнародного полярного року 1932–1933 рр. до досліджень долучилися вже 44 держави та 4 міжнародні організації. Саме тоді радянські вчені планували організувати Першу антарктичну експедицію СРСР і звести на острові Петра I наукову станцію. Однак реалізувати ці задуми вдалося лише у 1956 році. Як вдало підкреслюють науковці О. В. Митрохин і В. Г. Бахмутов основні обсяги геологічних досліджень були виконані в несприятливих умовах, а тому створені геологічні карти середнього масштабу виявилися фрагментарними і недостатньо забезпеченими фактичним матеріалом [82, с. 10].

Геофізичні дослідження Антарктики були продовжені у 1957–1958 рр. у межах Міжнародного геофізичного року, який у 1959 році трансформувався у програму Міжнародного геофізичного співробітництва. Тоді, як стверджує Прохасько М. 67 країн світу досліджували Антарктику [39, с. 114]. Також, серед основних задач Міжнародного полярного року було отримати геофізичні дані для планети в цілому, в тому числі й для полярних та екваторіальних районів [41, с. 165]. Водночас у рамках цієї ініціативи ухвалили рішення про створення в південній полярній зоні розгалуженої мережі наукових станцій, а також організацію морських експедицій. Саме тоді

розпочалися масштабні комплексні дослідження Антарктики, до яких долучилися вчені з різних країн..

Г. А. Будзика відзначає, що у 1958 році в Антарктиді вже функціонувало 48 наукових станцій, де зимували близько 900 дослідників. Найщільніше вони були зосереджені на Антарктичному півострові та вздовж узбережжя моря Уедделла (Ведделла) [6, с. 79].

Найвагомішим результатом Міжнародного геофізичного того року стало укладення Договору про Антарктику, який 1 грудня 1959 року підписали представники 12 країн – учасниць антарктичних досліджень у межах цієї програми (далі – Договір, Договір про Антарктику, Договір 1959 року, Антарктичний договір).

У 19 році була заснована Рада керівників національних антарктичних програм (COMNAP), метою якої стало налагодження взаємодії між керівниками національних структур, що відповідають за матеріально-технічне забезпечення наукових досліджень в Антарктиці. Сьогодні до складу цієї організації входять представники 29 держав із різних регіонів світу – Америки, Африки, Азії, Європи та Океанії.

У 2007-2008 рр. було проведено четвертий Міжнародний полярний рік, присвячений 50-річчю попереднього Міжнародного геофізичного року. У цей період в Антарктиці здійснювалися океанографічні, кріосферні, атмосферні та літосферні дослідження.

Наразі Антарктида має свій телефонний код +682 і домен .aq, її прапор – білий континент на блакитному фоні.

Отже, історія дослідження та освоєння Антарктики засвідчує поступовий перехід від поодиноких експедицій до широкої міжнародної наукової співпраці, що стало підґрунтям для формування сучасної системи вивчення та правового регулювання використання цього унікального регіону.

На наш погляд, дослідження Антарктики – це не лише історія наукових звершень, а й свідчення невинного прагнення людства до розширення меж

знань, подолання природних бар'єрів і утвердження наукової присутності у найсуворіших кліматичних умовах планети.

1.2. Антарктичний регіон як об'єкт геополітичних та наукових інтересів

Сьогодні поширеним є уявлення про те, що Антарктичний континент являє собою суцільну крижану пустелю. Проте, як зазначає директор ДУ НАНЦ Євген Дикий – це не зовсім так. Звичайно, сучасне біорізноманіття континенту є лише невеликою складовою того, що було в його геологічному минулому. Колись Антарктида була вкрита зеленими лісами, що встановлено на початку XX ст. Упродовж 1901-1903 рр. шведська експедиція О. Норденшельда натрапила на надзвичайно багатий викопними рештками острів Сеймур, який називають розетським каменем антарктичної біоти. Це і поклало початок вивченню минулого біорізноманіттю континенту [1, с. 7].

Сучасний науковий інтерес до Антарктики пов'язаний передусім із вивченням глобальних кліматичних процесів. Це насамперед, пов'язано з тим, що у чотирикілометровому шарі льоду збереглися унікальні дані про те, яким був клімат нашої планети протягом останнього мільйона років», – зазначає Британська антарктична служба (BAS) [77, с. 1].

Існує думка, що Антарктида повністю вкрита снігом і льодом. Дійсно, лише 5% всієї поверхні континенту не вкриті снігом і льодом. Варто зауважити, що саме льодовиковий покрив континенту зберігає інформацію про атмосферу Землі за останні 800 тисяч років, що дає змогу прогнозувати тенденції зміни клімату. Дослідження океанських течій, морського біорізноманіття та крихких екосистем мають не лише наукове, а й прикладне значення для багатьох сфер життя. Як відзначає Г. А. Дороніна, вже у першій половині XX століття такі країни як Сполучене Королівство, Австралія, Нова Зеландія, Норвегія, Франція, Аргентина та Чилі робили спроби колонізувати антарктичний регіон. Ці країни окреслили власні «національні володіння» на

території Антарктики та, прагнучи закріпити свою присутність, розгортали там постійні наукові станції й бази [14, с. 93].

До середини XX століття сім країн висунули претензії на певні ділянки антарктичних земель і в односторонньому порядку поширили на них власний суверенітет. При цьому п'ять із них – Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Франція та Норвегія – взаємно визнали територіальні інтереси одна одної та добровільно обмежили географію наукових досліджень, розміщуючи свої постійні станції виключно в межах проголошених залежних територій.

Цікаво, що Норвегія висувала претензії на території, площа яких у десять разів перевищувала її власну. У 1930-х роках вона оголосила своїми володіннями острів Петра I та Землю королеви Мод. Австралія ж заявила права на 42% площі Антарктиди, прагнучи водночас поширити свій контроль і на частину акваторії Південного океану, обґрунтовуючи це правами прибережної держави.

Натомість територіальні вимоги Великої Британії, Аргентини та Чилі збігалися, адже всі три держави претендували на один і той самий регіон – Антарктичний півострів разом із Південними Шетландськими островами, що охоплює приблизно 3 млн км².

Велика Британія почала заявляти свої територіальні претензії ще у 1930-х роках, обґрунтовуючи їх близькістю Фолклендських островів, а також Австралії та Нової Зеландії, що мали статус британських домініонів. У 1938 році вона офіційно визнала поширення французького суверенітету на Землю Аделі, проголошеного ще у 1840 році. Чилі та Аргентина, своєю чергою, обґрунтовували свої претензії спадковістю від Тордесільяського договору 1494 року, укладеного між Португалією та Іспанією. Вони посилялися на те, що король Іспанії Карл I передав управителям Чилі права на землі, розташовані південніше Магелланової протоки. Використавши умови Другої світової війни, Чилі та Аргентина намагалися встановити контроль над частиною антарктичних територій, проте в ході операції «Табарін» Велика Британія зуміла відновити свій вплив у регіоні. Диктаторські режими, які діяли

тоді в Чилі та Аргентині, вдавалися до провокаційних кроків, спрямованих на розширення власної присутності в Антарктиці [4, с. 160].

Варто зауважити, що засоби, до яких вдавалися три держави-претенденти для закріплення свого суверенітету в Антарктиці, не обмежувалися лише будівництвом баз у безпосередній близькості від об'єктів суперників. Вони також використовували символічні дії, зокрема встановлення спеціальних декларативних табличок і державних прапорів, здійснення дипломатичних демаршів та навіть демонстрацію військової присутності, хоча фактичне застосування сили південніше 60° пд. ш. не відбувалося.

Науковець А. П. Федчук підкреслює, що Сполучені Штати та радянський союз зайняли особливу позицію щодо питання розподілу суверенітету в Антарктиді. Обидві держави не визнавали територіальних домагань інших країн, оголосили весь континент сферою своїх національних інтересів і офіційно зберегли за собою право висунути будь-які претензії у майбутньому [45, с. 409].

У цьому контексті варто згадати й про виклики, з якими стикаються інші країни, що активно діють у південно-полярному регіоні. У 2010 р. Австралія подала позов до Міжнародного суду на Японію за проведення кампанії комерційного китобійного промислу в Антарктичних водах, забороненого ще у 1986 р. Міжнародною китобійною комісією [23, с. 1]. Суд підтримав позов Австралії і зобов'язав Японію призупинити полювання на китів в Антарктиці, яке не відповідає статусу наукових досліджень [74].

Таким чином, як підкреслює О. С. Черняєв, Антарктичний регіон, попри режим міжнародного співробітництва, лишається сферою перехресних геополітичних інтересів, де наукова складова і екологічні зобов'язання з прихованою боротьбою за доступ до ресурсів і майбутнє політико-економічного домінування [48, с. 262].

Далі розглянемо Антарктичний регіон як об'єкт наукових інтересів. Як відзначає Г. А. Будзика, для більшості науковців Антарктика постає унікальною природною лабораторією та своєрідним полігоном для

досліджень, аналогів якому немає у світі. Хоча кількість видів флори й фауни тут незначна, вони формують цілісні екосистеми з багатограними взаємозв'язками між їхніми елементами. Така природна модель у спрощеному вигляді дає можливість глибше осягнути закономірності функціонування біосфери загалом [6, с. 81].

Варто зауважити, що ранні наукові дослідження Антарктики (до 1961 року, коли набув чинності Договір про Антарктику) зосереджувалися переважно на природно-географічному описі материка – спочатку його прибережних територій, а згодом і внутрішніх областей, а також на висвітленні історії відкриття та перших етапів освоєння континенту.

Відкриття запасів корисних копалин дало підстави науковцям розглядати Антарктику як останній стратегічний сировинний резерв планети, контроль над яким забезпечував би геополітичну перевагу. Водночас запроваджений мораторій на видобуток мінеральних ресурсів материка сприяв посиленню економіко-географічних досліджень біологічних ресурсів Південного океану. Наявність у водах Антарктики значних запасів білкових ресурсів та потенціал їх господарського освоєння викликали підвищений інтерес багатьох держав до використання морських живих ресурсів цього регіону, який вважається одним із найпродуктивніших у Світовому океані. Відтак, із 1970-х років наукові дослідження ресурсного характеру були зосереджені на вивченні промислу китів і тюленів (що нині суворо регулюється), а згодом – на освоєнні антарктичної риби та криля.

У 1980-х роках посилився економіко-географічний напрям антарктичних досліджень, який був орієнтований на визначення значення Антарктики та Південного океану для світового господарства. У центрі уваги опинилися вивчення структури й географії трансокеанічних і міжрегіональних морських маршрутів та вантажних потоків, а також аналіз просторової організації прибережних логістичних центрів, що виконували функцію баз для внутрішньоматерикових експедицій.

В. Г. Бахмутов підкреслює, що ще за часів Радянського Союзу, а саме з кінця 1950-х і до початку 1990-х років, українські вчені та інженери брали активну участь в освоєнні Антарктики у складі радянських експедицій [5, с. 49], а після його розпаду права та обов'язки СРСР як сторона договору перейняла на себе росія. І коли, в середині 90-х років Великобританія побудувала кілька нових ультрасучасних полярних станцій, обладнаних аеродромами, станцію «Фарадей», до якої можна дістатися тільки кораблем, було вирішено віддати одній зі східних європейських країн. Після проведення ряду переговорів Великобританія на певних умовах передала станцію в користування Україні. Цікаво, що Україна придбала її за символічну ціну розміром в один фунт стерлінгів, після чого станцію перейменували на честь видатного українського вченого академіка Володимира Вернадського – першого президента Національної Академії Наук України [2, с. 178]. З того часу Україна щорічно направляє на станцію 12-18 дослідників [9, с. 56]. В даному аспекті варто також наголосити, що від рівня підготовки фахівців, що виконують професійну діяльність в умовах Антарктики, залежить майбутнє не тільки держави, а й міжнародного співробітництва [26, с. 3], а тому дослідники які направляються для виконання певної місії мають бути психологічно і фізично витривалими.

Від самого початку українські наукові установи за сприяння Національного антарктичного наукового центру системно беруть участь у вивченні геологічної будови та процесів седиментації на шельфі й континентальному схилі західного сектору Антарктики [29, с. 14].

Нагадаємо, що українська антарктична науково-дослідна станція (далі також УАС), розміщена на острові Галіндез у складі Аргентинських островів, географічно належить до Антарктики, але не знаходиться безпосередньо на материку Антарктида. За історичними джерелами, острів, на якому зараз розташована УАС, названий на честь Ісмаїла Галіндеза, командира аргентинського військового судна «Уругвай», залученого у пошуках «зниклої» експедиції Шарко [25, с. 17].

Цікаво, що за домовленістю сторін Україна мала протягом наступних десяти років продовжувати дослідження започатковані британськими вченими та ділитись результатами з британською Антарктичною службою (British Antarctic Survey). Як зазначає В. Подерня, продуктивна співпраця між українськими та британськими вченими продовжується і в наш час [33, с. 39].

До речі, як відмічає Г. А. Дороніна, між Україною та Малайзією було укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо науково-технічного співробітництва у сфері антарктичних досліджень. Також науковці Південно-Африканської Республіки зацікавлені в тому, щоб проводити спільні дослідження Антарктиди та Південного океану разом з нашими вченими, зокрема, з використанням можливостей нового українського науково-дослідного криголама [13, с. 46].

На нашу думку, саме факт передачі станції засвідчив міжнародне визнання України як рівноправного партнера у глобальній науковій спільноті. Упродовж наступних десятиліть діяльність станції «Академік Вернадський» підтвердила правильність обраного курсу. Вчені здійснювали кліматологічні, біологічні та геофізичні дослідження, результати яких стали вагомим внеском у міжнародну науку. До речі, Антарктичний півострів, де знаходиться українська антарктична станція, є одним з найзручніших місць на планеті для досліджень впливу процесів у нейтральній атмосфері на стан навколоземної плазми [16, с. 26].

Важливим етапом також стало формування Національного антарктичного наукового центру, який згодом став «координатором» усіх дослідницьких і організаційних процесів. Як підкреслює А. Ю. Гордєєв в період 1995-1996 рр. уряд Прем'єр-міністра України Є. К. Марчука приділяв особливу увагу розробленню стратегії та програми антарктичних досліджень, співпраці з міжнародними антарктичними організаціями, а також плануванню, організації й проведенню антарктичних експедицій. Зокрема, безпосередню координацію та контроль за розв'язання зазначених проблем здійснювали віцепрем'єр-міністр України з питань промислової політики А. К. Кінах та

завідувач відділу науки апарату Кабінету Міністрів України Г. І. Миронюк [8, с. 41].

Разом з тим, варто зазначити, що розвиток української антарктичної програми супроводжувався численними труднощами. Обмежене фінансування, проблеми з логістикою, потреба модернізації обладнання та відсутність належної суспільної підтримки неодноразово ставали викликами для держави та науковців. Саме тут проявилася особлива роль урядових структур, які, попри кризові умови, зберігали сталість програми та забезпечували її поступовий розвиток.

У вересні 1994 року Україна за підтримки Сполученого Королівства отримала статус асоційованого учасника Наукового комітету з антарктичних досліджень (SCAR), який є авторитетною міжнародною структурою з координації наукової діяльності в Антарктиці [30]. Починаючи з 2009 року, українські науковці беруть участь у роботі трьох постійнодіючих наукових груп SCAR – науки про життя, науки про Землю, фізичні науки – та входять до складу експертних груп для розгляду дослідницьких тематик і питань в обраній спеціалізованій галузі науки [7, с. 20].

Важливе місце в системі міжнародного співробітництва у сфері антарктичних досліджень посідає COMNAP (Council of Managers of National Antarctic Programs) – міжнародне об'єднання, створене у 19 році з метою координації діяльності урядових національних антарктичних програм. Станом на сьогодні членство в організації об'єднує національні антарктичні програми тридцяти трьох держав – як Консультативних Сторін Договору про Антарктику, так і країн, що приєдналися до нього та до Протоколу про охорону навколишнього середовища.

Ще одним значущим майданчиком міжнародної наукової координації для України є Європейська полярна рада (EPB – European Polar Board). Національний антарктичний науковий центр України приєднався до цієї структури у квітні 2022 року. Членство в EPB відкриває для українських дослідників можливість долучатися до реалізації спільних європейських

полярних програм, а також користуватися науковою та логістичною інфраструктурою держав – учасниць об'єднання.

Водночас із початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році активізувався і політичний вимір участі України у міжнародних антарктичних процесах. Це мало відображення у форматі проведення 44-ї Консультативної наради з Договору про Антарктику, що відбулася 24 травня 2022 року в м. Берлін (Німеччина). Під час заходу 25 держав-учасниць висловили солідарність з Україною та рішуче засудили агресію РФ, демонстративно залишивши залу під час виступу російського представника. Вважаємо, що це стало безпрецедентним проявом політичної позиції в межах традиційно аполітичного антарктичного форуму.

Україна, своєю чергою, активно використовує міжнародну платформу для інформаційної дипломатії. Зокрема, напередодні 45-ї Консультативної наради, яка проходила у 2023 році в м. Гельсінкі (Фінляндія), українська делегація організувала фотовиставку «Україна в Антарктиці: дослідження та незламність». Виставка висвітлювала діяльність Національного антарктичного наукового центру (НАНЦ) в умовах війни, а також показувала персональні історії полярників, які після початку вторгнення вступили до лав Збройних Сил України [28].

Реакція міжнародної спільноти на представлені матеріали була однозначною – більшість держав-членів засідання висловили підтримку Україні та засудили дії Росії. Така позиція підтвердила важливість не лише дотримання норм міжнародного права, але й моральної відповідальності держав за збереження миру та співробітництва у регіоні, який має статус природного заповідника для всього людства.

Важливою подією в контексті міжнародної антарктичної політики стало й те, що у листопаді 2022 року під час сорок першого засідання Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (CCAMLR), яке відбулося в Австралії, Україна перебрала на себе функції головування в цій організації строком на два роки. Мандат CCAMLR спрямований на регулювання та

контроль промислового вилову морських біологічних ресурсів Південного океану, а також на формування мережі морських охоронюваних районів. Україна представлена в цьому регіоні власним риболовецьким флотом, який здійснює промисел іклячів та видобуток антарктичного криля відповідно до встановлених міжнародних квот і за умови обов'язкового проведення наукового моніторингу морських екосистем.

Досвід України свідчить, що антарктичні дослідження є не лише науковою діяльністю, але й важливим елементом зовнішньої політики країни. Присутність в Антарктиці означає інтеграцію у систему міжнародної наукової дипломатії, формування іміджу відповідального партнера на міжнародній арені.

Для кожної держави участь у роботі міжнародних, зокрема антарктичних, організацій є важливим інструментом представництва та відстоювання національних інтересів, а також формування позитивного міжнародного репутаційного образу. Для України ж така участь набула особливої ваги в умовах тривалої збройної агресії та повномасштабної війни, коли збереження активної присутності на міжнародних майданчиках стає елементом політичної стійкості та наукової дипломатії.

Проблематика державних інтересів України в полярних регіонах стала предметом фахового обговорення під час круглого столу «Державні інтереси України в полярних регіонах: на перетині політики, дипломатії та науки», який відбувся влітку 2021 року в Дипломатичній академії України імені Геннадія Удовенка. У межах заходу експерти зосередили увагу на ключових напрямках антарктичної політики України, тенденціях трансформації полярних регіонів у простір міжнародної взаємодії, ролі наукової дипломатії, а також перспективах економічної діяльності держави в Антарктиці [50].

Окремо було акцентовано на доцільності розроблення комплексного стратегічного документа державного рівня, який мав би визначити пріоритети подальших антарктичних досліджень України та слугувати орієнтиром для розвитку міжнародної наукової співпраці в регіоні. Водночас повномасштабне

вторгнення російської федерації в Україну суттєво вплинуло на реалізацію цих стратегічних намірів, унісши глибокі корективи в усі сфери суспільного життя держави.

Початок широкомасштабної війни позначився і на спроможності України здійснювати власну антарктичну програму. Так, науково-дослідне судно «Ноосфера» 28 січня 2022 року вирушило з порту Одеси у свій перший рейс під державним прапором України. Попередньо планувалося проведення комплексних досліджень у південній частині Атлантичного океану та в районі західного узбережжя Антарктичного півострова. Однак унаслідок переорієнтації фінансових і матеріальних ресурсів на забезпечення потреб оборони значна частина наукових програм була переглянута, а фінансування національної антарктичної програми – скорочене. Як наслідок, реалізація морської дослідницької програми з використанням судна «Ноосфера» була призупинена [64, с. 250].

Важливим напрямом тривалої міжнародної співпраці залишається дослідження озонового шару. Саме на станції «Фарадей», що нині функціонує як станція «Академік Вернадський», у 1985 році було вперше зафіксовано явище озонової діри. З того часу тут безперервно здійснюється моніторинг загального вмісту озону та процесів його виснаження. Під час переговорів про передачу станції Україні питання збереження цих спостережень мало принципове значення. Отримані дані регулярно передаються до Британської антарктичної служби (BAS), де на їх основі здійснюється моделювання та прогнозування еволюції озонової діри.

Окрім цього, у сфері ботанічних досліджень фахівці Національного антарктичного наукового центру тісно взаємодіють з науковцями Чеської Республіки, тоді як у галузі мікробіологічних досліджень реалізуються спільні проєкти з німецькими спеціалістами, зокрема з вивчення бактеріопланктону полярних морських середовищ. Українські вчені в Антарктиці дотримуються принципу відкритості науки, коли результати дослідження є доступними для фахівців по всьому світу [27].

1 березня 2024 року було офіційно розпочато реалізацію міжнародного проєкту POLARIN, що здійснюється в межах рамкової програми Європейського Союзу «Горизонт Європа». Участь у цьому проєкті бере Національний антарктичний науковий центр України разом із ще сорока дев'ятьма науковими та дослідницькими установами з різних країн світу. Залучення України до POLARIN суттєво розширює можливості вітчизняних учених у сфері полярних досліджень.

Завдяки реалізації проєкту українські дослідники отримують доступ не лише до власної антарктичної інфраструктури, зокрема станції «Академік Вернадський» і науково-дослідного судна «Ноосфера», але й до дослідницьких потужностей інших держав як в Антарктичному, так і в арктичних регіонах, що сприяє поглибленню міжнародної співпраці та інтеграції України в глобальні полярні наукові ініціативи [40].

Організатори планують підтримати міждисциплінарні дослідження обох полярних регіонів для розв'язання глобальних проблем, зокрема кліматичних. Адже саме ці регіони особливо важливі для клімату всієї Землі та першими реагують на його зміни. Проєкт діятиме протягом п'яти років до 28 лютого 2029 року [54, с. 91].

Визначальною особливістю сучасного етапу (після 1991 року) є орієнтація на екологізацію наукових досліджень та всієї діяльності людини в Антарктиці, що має на меті забезпечення умов сталого розвитку регіону. Це чітко простежується у змісті документів, ухвалюваних Консультативними нарадами – головним політичним органом Системи Договору про Антарктику. Сучасні напрями комплексних регіонально-географічних досліджень пов'язані не лише з реалізацією національних інтересів, зорієнтованих на майбутнє, але й насамперед із вирішенням глобальних екологічних викликів.

У сучасних умовах Антарктичний регіон дедалі виразніше постає не лише як простір міжнародної наукової співпраці, але і як об'єкт прихованої геополітичної конкуренції. Попри віддаленість та важкодоступність даного регіону, він має великий науковий і ресурсний потенціал. Наприклад, Китай

уже давно веде дослідження в Антарктиді, зокрема в таких сферах, як кліматологія, біологія та геологія. Це дає змогу Китаю отримувати цінні дані для розв'язання своїх внутрішніх і глобальних проблем, таких як зміна клімату та розвиток нових технологій [49, с. 244]. І хоча Китай ставить завданням підтримувати міжнародне співробітництво й співпрацю, щоб запобігти зіткненням та забезпечити мирне спільне використання ресурсів, на нашу думку, змагання між країнами може вести до збільшення напруги та можливих конфліктів в Антарктиді.

Свою чергою, Жеребило М., Копачинська Г., Борисюк О., підкреслюють, що саме геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди демонструють його стратегічний погляд на регіон як на важливу арену для своїх глобальних амбіцій. Китай виявляє зацікавленість у використанні ресурсів Антарктиди, наукових дослідженнях і зміцненні свого міжнародного впливу, і це відображається в його активній участі в Міжнародній антарктичній програмі й співпраці з іншими країнами [15, с. 23]. Геополітична конкуренція може впливати на престиж Китаю і його позицію на міжнародній арені. Відсутність важливої ролі в Антарктиді може спричинити втрату впливу та впливати на стратегічні дії Китаю. Наприклад, якщо інші країни посилюють свою присутність в Антарктиді, Китай може бути змушений удосконалювати свої підходи для забезпечення своїх інтересів [34].

Крім того, пандемія COVID-19, та політичні реалії сьогодення посилили існуючі напруження на міжнародній арені; дії Китаю та росії в Антарктиці в умовах кризи сприймаються західними ЗМІ з дедалі більшим скептицизмом [56]. Тим часом міжнародний порядок під керівництвом США ставиться під сумнів, і незрозуміло, що чекає на Антарктику в найближчому майбутньому. Це породжує певні сумніви щодо майбутньої стійкості системи та її здатності підтримувати мир.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що в умовах зростання наукової значущості та посилення прихованої геополітичної конкуренції Антарктичний регіон дедалі більше перетворюється на ключовий простір

перетину інтересів провідних держав світу. Своєю чергою, для нашої держави це відкриває не лише нові можливості, але й ставить перед нею додаткові виклики. Збереження активної присутності в Антарктиці, участь у міжнародних наукових програмах та підтримання статусу відповідального партнера мають стратегічне значення. Українські дослідження, інфраструктурні спроможності й наукова дипломатія поступово формують додану вартість держави у глобальному полярному дискурсі, водночас демонструючи, що мирне, наукоцентричне використання Антарктиди залишається найкращим шляхом до збереження її унікального природного середовища та забезпечення стабільності міжнародного порядку.

1.3. Становлення міжнародно-правових основ правового режиму Антарктики

Як відомо, Антарктика посідає особливе місце у системі міжнародних відносин та глобальних наукових досліджень. Формування міжнародних нормативних засад правового режиму Антарктики являє собою багатовимірний процес, що охоплює не лише правову, а й політичну, екологічну складові, формуючи унікальний приклад глобального врегулювання простору, який не підлягає традиційним моделям державного суверенітету.

Як зазначалось вище, Антарктика з моменту її відкриття у XIX столітті розглядалася як «terra incognita», що сприяло виникненню численних дослідницьких експедицій та одночасно породжувало територіальні претензії з боку держав, які прагнули закріпити своє право на частини континенту. У першій половині XX століття ці претензії набули дедалі чіткішої форми, створюючи ризик міжнародних конфліктів, оскільки паралельно зростала стратегічна та ресурсна цінність регіону. Водночас реальна складність освоєння Антарктики та відсутність умов для масштабної господарської діяльності сприяли усвідомленню необхідності міжнародної координації.

Варто зазначити, що ранні роки досліджень часто характеризувалися подвійним фокусом на експлуатації та наукових відкриттях. Після Другої світової війни науковий інтерес до континенту значно зріс, що вилилося у значні спільні зусилля під час Міжнародного геофізичного року (далі також МГР) з 1957 по 1958 рік. Цей період збігся з посиленням геополітичної напруженості під час холодної війни, що призвело до зростання сприйняття Антарктиди як «континенту для науки» [51, с. 500]. Дійсно, особливого значення у цьому контексті набули саме результати МГР 1957–1958 рр., коли низка держав спільними зусиллями провела масштабні наукові дослідження в Антарктиці. Цей досвід показав, що міжнародне співробітництво в екстремальних умовах є більш ефективним, ніж політика односторонніх дій, і створив передумови для вироблення правового режиму, який би враховував інтереси широкого кола держав.

Кульмінацією таких зусиль стало укладення Договору про Антарктику 1959 року, що вступив у дію у 1961 році й став основою сучасної міжнародно-правової системи. Цей документ закріпив принцип використання Антарктики виключно в мирних цілях, заборону створення військових баз і проведення військових маневрів, а також проголосив свободу наукових досліджень та обмін результатами наукової діяльності. Надзвичайно важливим стало положення про «замороження» територіальних претензій: держави, що заявили свої права на окремі сектори Антарктики, не відмовилися від них, проте погодилися утриматися від будь-яких дій, які могли б посилити або розширити ці претензії. Таким чином, було створено правовий режим «*suigeneris*», що відрізнявся від традиційних норм міжнародного права, адже передбачав не розподіл території, а спільне управління нею в інтересах усього людства.

Як зазначає А.О. Кириченко, основною метою держав-учасниць під час укладення Договору було закріплення принципу об'єктивного права, що передбачає існування загальнообов'язкових норм незалежно від особистого інтересу держав [17, с. 95]. У межах цього підходу всім народам гарантувався

вільний доступ до Антарктики та можливість її використання виключно з мирною метою для здійснення міжнародних наукових досліджень. У такий спосіб було закріплено статус Антарктики як спільного надбання людства, що має слугувати інтересам усього світового співтовариства.

Зростаючий практичний інтерес до Антарктики та її ресурсів зумовив потребу в ухваленні додаткових природоохоронних актів на доповнення Договору про Антарктику 1959 року. У цей час майже щороку на Консультативних нарадах держав-учасниць приймалися Рекомендації з охорони природи Антарктики, які стали основою для формування трьох міжнародних конвенцій:

1. Конвенції про збереження антарктичних тюленів 1972 року, згідно з якою у водах Антарктики громадяни або кораблі, що ходять під прапором держав-учасниць, не вбиватимуть чи ловитимуть види тюленів, перелічені в Конвенції;

2. Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року, на основі якої у 1981 році було створено комісію АНТКОМ для розробки заходів, необхідних для реалізації положень Конвенції;

3. Конвенції по регулюванню освоєння мінеральних ресурсів Антарктики (передбачала створення системи, що б дозволила видобувати мінеральні ресурси в Антарктиці, але згодом була замінена іншою нормативною системою, яка заборонила таке освоєння).

Прийняття перших двох Конвенцій сприяло запровадженню узгоджених заходів і створенню спеціальних комісій для контролю за промисловою діяльністю в Південному океані. Третю ж конвенцію, розробку якої вели протягом семи років, було відхилено Австралією та Францією як таку, що не гарантувала належного захисту природного середовища Антарктики. Натомість ці держави ініціювали підготовку документа, який передбачав збереження Антарктики як заповідника недоторканої природи. Таким документом став Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику (Мадридський протокол).

Наступним етапом розвитку антарктичного правового режиму стала екологічна складова. Саме Протокол з охорони довкілля 1991 року закріпив принцип всебічного захисту антарктичних екосистем. Особливого значення набрало його положення про повну заборону будь-якої діяльності, що стосується розробки мінеральних ресурсів, адже воно відобразило усвідомлення світовою спільнотою потреби запобігти екологічній катастрофі в цьому неповторному природному середовищі. У підсумку сформовано модель, у якій наукові цілі, екологічна безпека та міжнародне співробітництво ставляться вище за економічні інтереси й геополітичні претензії.

Однак, вже під час 47-ї Консультативної наради Договір про Антарктику у Мілані представники від РФ і Китаю фактично зірвали ухвалення низки важливих природоохоронних рішень. Водночас делегати від України та інших держав-учасниць виступили проти надання Білорусі прав консультативної сторони договору, що означало б для неї право голосу у прийнятті рішень щодо Антарктичного регіону. За словами керівника НАНЦ, така ситуація демонструє, що Антарктика знову і знову перетворюється на арену геополітичної конкуренції [31].

Таким чином, процес становлення міжнародно-правових основ правового режиму Антарктики можна розглядати як винятковий прецедент у світовій правовій практиці, який демонструє можливості поєднання принципів миру, науки та екологічної відповідальності в інтересах усього людства.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ В АНТАРКТИЦІ

2.1. Міжнародно-правова природа Договору про Антарктику 1959 року

Вперше у міжнародно-правовому порядку статус Антарктики був визначений 1 грудня 1959 року у Вашингтоні на Конференції, за Договором про Антарктику, який набув чинності в 1961 році. Варто зазначити, що його прийняття відбулося на тлі зростаючого інтересу провідних країн світу до природних багатств Антарктики, а також стратегічного значення регіону в умовах геополітичного протистояння «холодної війни». Як зазначає А. П. Федчук, Договір про Антарктику 1959 року вже понад півстоліття не без підстав вважається системоутворюючим елементом одного з найбільш успішних режимів міжнародного права, який в умовах протистояння наддержав часів «холодної війни» забезпечив стійкий мир в Південному полярному регіоні [46, с. 262].

У цьому контексті важливо підкреслити, що переговори щодо укладення Антарктичного договору 1959 року, як слушно зауважує Tucker S., можна розглядати передусім як спробу створити ефективну систему управління науковими дослідженнями у найвіддаленішому і найнепривітнішому регіоні планети [80, с. 29]. Такий підхід дозволяв поєднати наукову діяльність із потребою забезпечити мирне та стабільне використання території, уникаючи конфліктів через суперечки про територіальні претензії.

На момент підписання Договору про Антарктику, щонайменше двадцять держав виявляли інтерес до різних ділянок континенту, деякі з них – навіть із заявленими територіальними претензіями. Йшлося не лише про науковий інтерес, а й про потенційну економічну вигоду, пов'язану з корисними копалинами, морськими ресурсами та можливістю контролю над морськими шляхами. У цих умовах виникла потреба у створенні стабільного правового

режиму, який би гарантував мирний характер діяльності на континенті, захистив Антарктику від мілітаризації та забезпечив пріоритет наукових досліджень над «геополітичними амбіціями».

Питання правового врегулювання статусу Антарктики стало предметом глибокого аналізу з боку численних науковців і дослідників у сфері міжнародного права. У працях багатьох вчених наголошується, що головною метою, яку ставили перед собою держави-учасниці під час укладення Договору про Антарктику, було встановлення не ситуативного чи вигідного окремим країнам порядку, а формування об'єктивного, загальноприйнятого правового режиму. Інакше кажучи, йшлося про створення системи норм, що мають універсальний характер і діють незалежно від політичних чи економічних інтересів окремих держав.

А. П. Федчук зазначає, що протягом останніх 65 років до цього правового документа приєдналися 54 країни, що становить більше 90% світового населення. Це один із найбільш ефективних міжнародних режимів, який сприяв збереженню миру під час «холодної війни» і після її завершення в одній з найбільших регіональних зон планети. Сьогодні Договір про Антарктику виступає правовою основою міжнародної системи управління та сталого розвитку для всього континенту та прилеглих морів, які покривають близько 10% поверхні Землі [47, с. 171].

Розглянемо основні положення Договору про Антарктику. В першу чергу, варто зауважити, що Договір наголошує на тому, що Антарктика повинна бути використана тільки для мирних цілей. Стаття I Договору прямо визначає континент як «зону миру», забороняючи будь-яку військову діяльність, а саме: «Антарктика використовується тільки в мирних цілях. Забороняються, зокрема, будь-які заходи військового характеру, такі, як створення військових баз і укріплень, проведення військових маневрів, а також випробування будь-яких видів зброї. Цей Договір не перешкоджає використанню військового персоналу чи оснащення для наукових досліджень або для будь-яких інших мирних цілей» [11].

Це означає, що жодна діяльність, пов'язана з Антарктикою, не повинна бути використана для військових цілей або для будь-якої військової діяльності, включаючи військові навчання. Водночас в ньому заборонено встановлення військових баз або випробування зброї на території Антарктики (стаття VI Договору).

Як вдало зауважує S. L. Biru таке новаторське положення перетворило Антарктиду з потенційної арени геополітичного конфлікту на «притулок» для міжнародного співробітництва [55, с. 80]. Більш того, це перший у світі міжнародний правовий акт, який оголошує створення без'ядерної зони, де заборонено не лише випробування ядерної зброї, але й зберігання ядерних відходів. Відтак, встановлюється чіткий режим демілітаризації Антарктики, що має на меті запобігання будь-якому перетворенню цього регіону на арену військового протистояння чи силового домінування.

По-друге, всі держави, які приєдналися до Договору, зобов'язуються проводити наукові дослідження в Антарктиці на основі свободи наукових досліджень. Вони зобов'язані співпрацювати в проведенні таких досліджень, обмінюватися науковими результатами і сприяти розширенню наукових знань про континент, що включає обов'язковість відкриття наукових результатів для інших країн, забезпечуючи максимальний рівень доступу до інформації.

Не менш важливим аспектом є те, що Договір тимчасово заморожує суперечки щодо суверенітету над територіями Антарктики. Це означає, що жодна країна не може претендувати на територіальні права на частину Антарктики, а також неможливо утворювати нові територіальні претензії або змішувати їх з іншими угодами в майбутньому. Всі території Антарктики, які стали частинами державних претензій до 1959 року, залишаються предметом міжнародних дискусій, але на умовах, що цей спір не буде впливати на статус Договору.

Важливо також зазначити, що в Договорі встановлено мораторій на комерційний видобуток природних ресурсів в Антарктиці. До 1991 року було заборонено експлуатацію природних ресурсів континенту, окрім тих, що

потрібні для наукових досліджень. Нагадаємо, що у 1991 році було укладено Протокол до Договору про Антарктику, що ввів заборону на комерційне видобування природних ресурсів у континентальній частині до 2048 року, а також посилив вимоги до екологічної безпеки в Антарктиці.

Цікаво, що одним з основних принципів є забезпечення свободи для всіх країн у здійсненні наукових досліджень на території Антарктики, незалежно від політичних та економічних інтересів держав. Крім того, країни, що підписали Договір, зобов'язуються дбати про збереження навколишнього середовища Антарктики і не завдавати шкоди її природному стану.

Раніше ми вже звертали увагу на положення, викладене у Договорі про Антарктику. яке чітко заборонено будь-яке використання ядерної зброї та проведення ядерних вибухів на території континенту, включно з випробуваннями й захороненням радіоактивних відходів. Для забезпечення дотримання цих положень держави-учасниці мають право взаємно інспектувати наукові станції, експедиції та інші об'єкти, що сприяє прозорості діяльності та вільному обміну науковою інформацією.

Крім того, Договір передбачає створення постійної комісії, відповідальної за координацію, організацію та контроль за виконанням його положень, що допомагає уникати конфліктів і забезпечує узгодженість дій країн.

Варто зауважити, що документ укладено на невизначений термін, а будь-які зміни чи доповнення до нього можуть бути внесені лише за згодою всіх сторін, що гарантує стабільність і довготривалість міжнародно-правового режиму Антарктики.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що ухвалення Договору про Антарктику 1959 року, який мав на меті об'єднати міжнародну діяльність держав з різними геополітичними інтересами, безсумнівно стало результатом певного компромісу. Для досягнення цього компромісу під час розробки Договору були закладені принципи використання простору Землі, які раніше не застосовувалися в міжнародній практиці.

Оцінка діяльності системи Договору про Антарктику за останні 65 років дозволяє зробити кілька важливих узагальнень. Зокрема норми права, закріплені в Договорі про Антарктику, створили ефективний і довготривалий механізм для вирішення та запобігання міжнародним конфліктам. Досягнутий у рамках цього договору баланс інтересів є гарантією стабільності в регіоні та сприяє знаходженню компромісних рішень, що задовольняють усі зацікавлені сторони. Зокрема, Стаття IV Договору, яка передбачає «замороження» питань територіальних претензій, не лише зберігає, але й усуває ризик виникнення конфліктів на цьому ґрунті, проте в межах цієї роботи ми ще повернемося до даного питання. Водночас цей основний принцип Договору, на наш погляд, дає можливість суб'єктам міжнародних відносин брати на себе зобов'язання та спільно управляти діяльністю в Антарктиці, при цьому не порушуючи своїх національних принципових інтересів щодо статусу антарктичних територій. Стаття IV також вказує на можливість пошуку рішень у майбутньому, коли в Антарктиці виникнуть умови для розвитку нових видів діяльності, які наразі не охоплені регулюванням Договору або коли чинні норми не забезпечують достатньо чітких умов для такого регулювання.

Не можна оминати і той факт, що Договір про Антарктику сприяє безпрецедентному міжнародному науковому співробітництву, яке орієнтоване на глибоке вивчення природного середовища Антарктики та пов'язаних з нею морських екосистем. Таке співробітництво створює необхідну наукову основу для прийняття управлінських рішень «в інтересах всього людства», які стосуються охорони навколишнього середовища та збереження природних ресурсів у відповідності з принципами сталого розвитку. На нашу думку, ці ідеї чітко розкрито в положеннях статті III Договору, яка закріплює практичні механізми підтримки міжнародної наукової співпраці. Зокрема, держави-учасниці зобов'язуються, наскільки це можливо і доцільно, здійснювати обмін інформацією щодо запланованих наукових досліджень, координувати зусилля для підвищення ефективності та економічності експедицій, а також забезпечувати відкритість даних і вільний доступ до результатів наукових

спостережень. Додатково передбачено взаємний обмін науковим персоналом між дослідницькими станціями, що сприяє міжкультурному діалогу, розвитку колективного досвіду й уніфікації підходів до вивчення регіону.

Особливої уваги, в даному аспекті, заслуговує принцип свободи наукових досліджень та міжнародного співробітництва в Антарктиці, закріплений у статті II Договору про Антарктику. У ній прямо зазначається, що наукова діяльність у регіоні, а також співпраця вчених з різних країн повинні продовжуватися на тих самих засадах, які були закладені під час Міжнародного геофізичного року 1957–1958 рр. (стаття II). Саме цей період став відправною точкою для формування унікального формату наукової взаємодії у сфері дослідження Антарктики, який базувався на принципах відкритості, координації зусиль та позаполітичної взаємодії.

Вражаючим є той факт, що понад 40% наукових досліджень з антарктичної тематики публікуються у вигляді колективних робіт, авторами яких є вчені з різних країн. Так, успішне проведення Міжнародного геофізичного року в Антарктиці у 1957-1958 роках, який як зазначає Y. Makanse став поворотним моментом у спільних наукових зусиллях [81, с. 275], продемонструвавши потенціал для масштабного міжнародного співробітництва в цьому регіоні, незважаючи на розбіжності щодо територіальної приналежності різних секторів Антарктики та напруженість у відносинах між Сходом і Заходом у період «холодної війни». Таким чином, цей масштабний науковий експеримент став основою, на якій ґрунтуються ключові принципи правового режиму управління регіоном, що гарантує відсутність політичних або військових конфліктів між державами в Антарктиці.

Окрім наведеного, варто звернути увагу на те, що на Консультативних нарадах Договору про Антарктику постійно розробляються та впроваджуються більш ефективні механізми управління людською діяльністю, що базуються на екологічному або попереджувальному підході. Одним з важливих досягнень міжнародно-правового режиму регіону стало

визнання державами-учасниками, що Антарктичний континент є тісно пов'язаним з навколишньою морською екосистемою, північною межею якої є Полярний фронт або Антарктична конвергенція. Це морська перехідна зона, де холодні антарктичні води, рухаючись на північ, змішуються з теплішими субантарктичними водами, утворюючи фізико-географічну межу Антарктики. Ця межа є змінною як у часі, так і в просторі, і в деяких місцях вона може знаходитися на 10 градусів північніше від території, охопленої Договором про Антарктику (південніше 60° пд. ш.) [47, с. 173].

З метою забезпечення мирного використання континенту та дотримання положень договору всі території Антарктики підлягають відкритому міжнародному моніторингу. Так, стаття VII Договору передбачає створення ефективного механізму інспекції: кожна держава, що підписала договір, має право призначати спостерігачів для проведення будь-якої інспекції, включно з дослідницькими станціями, технічними установками, морськими та повітряними суднами, які перебувають у пунктах розвантаження й завантаження (ст. VII, п. 1-3). Додатково дозволяється проведення повітряних спостережень у будь-який час, що, на наш погляд, ще більше посилює відкритість і прозорість присутності держав в Антарктиці (ст. VII, п. 4).

У рамках цього режиму також встановлено зобов'язання щодо інформування інших держав-учасниць про заплановану діяльність. Зокрема, кожна сторона повинна завчасно повідомляти про експедиції, організовані її громадянами або суднами, про всі створені станції, а також про направлення військового персоналу чи обладнання з науковою метою (ст. VII, п. 5). Саме це створює атмосферу взаємної довіри, прозорості та передбачуваності, яка є критично важливою для збереження Антарктики як простору виключно мирного призначення та наукової взаємодії.

Науковці О. С. Черняєв та О. В. Ковтун наголошують, що оскільки Договір про Антарктику є результатом узгоджених рішень зацікавлених країн, його положення, що стосуються мирного використання Антарктики, її демілітаризації та нейтралізації, оголошення Антарктики без'ядерною зоною,

свободи наукових досліджень і співпраці держав у цих сферах, є основними складовими міжнародного правового режиму цього регіону [58, с. 195].

G. Triggs відзначає, що Договір про Антарктику, укладений під час холодної війни, забезпечив уникнення потенційного конфлікту щодо оспорюваних претензій на територіальний суверенітет в Антарктиці. Важливість Договору про Антарктику полягала в тому, що він дозволив останньому великому порожньому континенту не стати міжнародною кісткою спотикання, сценою суперечок і фактичних боїв [87, с. 40].

Дійсно, варто відзначити, що головним результатом Антарктичного договору є те, що жодна країна не володіє жодною частиною Антарктиди. Саме тут, на наш погляд, доречно згадати про теорію глобальних спільних ресурсів, на якій наголошує науковець S. L. Viru. Суть останньої полягає в тому, що глобальні спільні ресурси традиційно визначаються як ті частини планети, які не підпадають під юрисдикцію національних держав і до яких мають доступ усі нації. Здебільшого, науковці і дослідники відносять Антарктиду до чотирьох глобальних спільних благ, серед яких: відкрите море, атмосфера, та космічний простір, які належать усім країнам, не будучи власністю жодної країни чи групи [57, с. 753].

Однак питання про те, чи дійсно Антарктика не належить ніякій державі, є складнішим і неоднозначним, ніж здається на перший погляд. Ми погоджуємося із позицією О. Єрмакової, яка стверджує, що стаття IV не вирішила питання територіальних претензій, а лише відклала його [90, с. 347]. Дійсно, вказана стаття Договору формально «заморожує» будь-які територіальні претензії: вона забороняє нові заяви про суверенітет та не надає прав на розширення вже існуючих претензій. Водночас як чітко зазначено у тексті статті, договір не відмовляє державам від їхніх раніше заявлених прав або претензій на територіальний суверенітет, не зменшує основ для таких претензій і не змінює позицію держав щодо визнання чи невизнання прав інших країн. Іншими словами, договір не ліквідує юридичні підстави для суверенітету – він лише відкладає їх активне застосування на час дії договору.

Цей механізм часто тлумачать як досягнення, що гарантує «нейтральний» статус Антарктики. Проте насправді Стаття IV створює тимчасову юридичну паузу, а не остаточну ліквідацію територіальних претензій. Держави, які вже заявили про суверенітет (наприклад, Велика Британія, Аргентина, Чилі, Австралія, Нова Зеландія, Франція та Норвегія), формально зберігають свої претензії, і ці претензії можуть стати актуальними після закінчення дії договору або зміни міжнародних умов. Таким чином, твердження про те, що Антарктика не належить ніякій державі, є радше політичним і практичним описом нинішнього стану, а не абсолютною юридичною реальністю.

На нашу думку, твердження, що Антарктика не належить жодній державі, слід розуміти з уточненням: договір забезпечує замороження прав і претензій, а не їх ліквідацію. Він гарантує відсутність активного суверенітету у міжнародному управлінні регіоном, проте юридично питання територіальних претензій залишається відкритим.

Попри це, Договір про Антарктику є однією з найбільш важливих угод у міжнародному праві, яка забезпечує захист природи цього унікального континенту і сприяє розвитку наукових досліджень, уникнувши при цьому конфліктів та претензій щодо суверенітету.

Окрім основного Договору, система Договору про Антарктику включає низку міжнародно-правових актів, які доповнюють, конкретизують або розширюють його положення, формуючи цілісну нормативну базу регіонального управління. Серед ключових документів варто відзначити Конвенцію зі збереження тюленів Антарктики (Лондон, 1972 р.), яка регламентує умови збереження популяцій тюленів, встановлює обмеження на їх промисел та враховує екологічну специфіку континенту. Важливою також є Конвенція зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Канберра, 1980 р.), яка регулює вилов морських біоресурсів і встановлює принцип екосистемного підходу до управління. Контроль за її дотриманням здійснюється спеціальною міжнародною комісією. Не менш значущим документом є Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору

про Антарктику (Мадрид, 1991 р.), який закріплює статус Антарктики як природного заповідника, призначеного виключно для миру та науки. Положення вищезазначених документів розглянемо більше детально в наступних пунктах даного розділу роботи.

Водночас важливу роль у функціонуванні Системи відіграють також рекомендації, рішення та резолюції, що ухвалюються Консультативними нарадами держав-учасниць Договору. Вони мають характер погоджених заходів і спрямовані на практичну реалізацію окремих норм основного договору.

Не менш важливими джерелами розвитку Системи Договору є декларації, ухвалені під час Консультативних нарад, які закріплюють політичну волю держав продовжувати дотримання принципів Договору. Так, Вашингтонська декларація (2009 р., 32-га Консультативна нарада, США) підтвердила непохитну відданість сторін духу та букві договору, а також усім пов'язаним із ним документам. Декларація про міжнародне співробітництво в Антарктиці (2011 р., Буенос-Айрес, Аргентина), ухвалена з нагоди 50-річчя чинності договору, акцентувала увагу на посиленні взаємодії між державами у сфері наукових досліджень, охорони довкілля та спільного управління. Сантьягська декларація (2016 р., Чилі), присвячена 25-річчю Мадридського протоколу, стала важливим підтвердженням зобов'язань країн відмовитися від будь-якої господарської діяльності, пов'язаної з видобутком мінералів в Антарктиці, та посилити заходи щодо збереження антарктичних екосистем. Нарешті, Празька декларація (2019 р., Чехія), присвячена 60-річчю Договору, ще раз засвідчила рішучу підтримку державами принципів мирного використання, екологічної відповідальності та спільної науки в Антарктичному регіоні.

Отже, Договір про Антарктику 1959 року сформував унікальний міжнародно-правовий режим, що забезпечив демілітаризацію континенту, свободу наукових досліджень і стабільне міжнародне співробітництво, запобігши виникненню конфліктів у стратегічно важливому регіоні. Він заклав фундамент тривалого миру й екологічної відповідальності, ставши

основою сучасної системи управління Антарктикою. Водночас положення статті IV, яка «заморожує» територіальні претензії, але не усуває їх, залишаються предметом наукових дискусій і свідчать про те, що питання суверенітету в Антарктиці не є остаточно вирішеним. Попри це, Договір залишається одним із найбільш успішних міжнародно-правових механізмів, що гарантує стабільність та ефективну співпрацю держав у Південному полярному регіоні.

2.2. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику від 1991 року

Протокол про охорону навколишнього середовища є важливим міжнародним документом, що значно розширює правовий режим Антарктики, спрямовує основну увагу на охорону навколишнього середовища цього континенту. Протокол був підписаний 4 жовтня 1991 року в Мадриді і набрав чинності 14 січня 1998 року, доповнивши Договір про Антарктику 1959 року (далі – Протокол, Мадридський протокол). Цей документ став важливим кроком у напрямку забезпечення екологічної стабільності на Антарктичному континенті, яка є важливим елементом міжнародної екологічної безпеки, зважаючи на унікальність і вразливість цієї території.

Як вдало зауважує S. Grevsmühl, він залишається і до сьогодні справжньою віхою в історії угод про регулювання та управління навколишнім середовищем Антарктики, оскільки визначає її як «природний заповідник, присвячений миру та науці» і забороняє будь-яку діяльність, пов'язану з мінеральними ресурсами Антарктики, за винятком наукових досліджень [67, с. 4].

Мета Мадридського протоколу чітко визначена в статті 2 даного документу, де зазначається, що сторони беруть на себе відповідальність за всеосяжну охорону навколишнього середовища Антарктики та екосистем, що залежать від неї та пов'язані з нею, і дійсним визначають Антарктику як

природний заповідник, призначений для миру і науки [38]. Такий підхід передбачає принципову заборону на будь-яку господарську діяльність, яка може зашкодити унікальному довкіллю регіону. Зокрема, одним з найбільш важливих елементів Протоколу є введення мораторію на видобуток мінеральних ресурсів в Антарктиці. Документ забороняє комерційне використання антарктичних мінералів, включаючи нафту та газ. Це положення встановлює основу для уникнення господарської діяльності, що може мати згубні наслідки для навколишнього середовища континенту. Протокол також передбачає, що будь-яка діяльність, пов'язана з дослідженнями ресурсів, повинна бути повністю підпорядкована екологічним стандартам, що включають оцінку потенційних екологічних ризиків та обмеження, щоб запобігти шкоді природним системам.

Протокол вимагає, щоб усі наукові дослідження та інші види діяльності в Антарктиці, які можуть мати екологічний вплив, проходили обов'язкову екологічну оцінку. Це включає оцінку впливу діяльності на місцеві екосистеми, живу природу, а також на інші природні ресурси. Метою цієї вимоги є забезпечення того, щоб навіть наукові дослідження не шкодили екологічному балансу континенту. Екологічна оцінка впливу є обов'язковою для всіх проєктів і містить вивчення можливих наслідків для навколишнього середовища до того, як розпочнеться будь-яка діяльність. Це дає можливість запобігти або мінімізувати потенційні шкоди.

Крім того, Протокол вводить так званий принцип «нульових викидів» – це означає, що будь-які відходи, що утворюються в результаті людської діяльності на Антарктиці, повинні бути максимально зменшені, а решта – повністю утилізована чи вивезена з континенту. Створюються чіткі норми для обробки відходів, щоб уникнути їх накопичення та забруднення природних територій. Всі країни, що підписали Протокол, зобов'язані дотримуватися вимог щодо належного збору, транспортування та утилізації відходів, особливо коли йдеться про небезпечні чи токсичні матеріали.

Протокол також підкреслює важливість охорони біорізноманіття Антарктики. Він передбачає створення спеціальних заповідних територій, що мають охороняти важливі екосистеми, види, що перебувають під загрозою зникнення, а також унікальні природні об'єкти. Такий підхід, на наш погляд, забезпечує підтримку природних екосистем, запобігає їх деградації і дає можливість проводити наукові дослідження в умовах максимально збереженої природи. Одним з основних принципів є максимальне збереження природного середовища та підтримка стабільності біорізноманіття, що є важливим для глобальної екології.

Протокол наголошує на важливості прозорості в діяльності держав і співпраці між країнами, що здійснюють діяльність в Антарктиці. Це включає обов'язковий обмін науковими даними і дослідженнями між країнами, а також інформування міжнародної спільноти про будь-які екологічні ризики, що можуть виникнути через людську діяльність. Всі держави, що підписали Протокол, повинні регулярно звітувати про свої наукові дослідження і діяльність, щоб забезпечити належний рівень контролю і взаємодії.

Окремий наголос у Протоколі зроблено на заходах екологічної безпеки – будь-яка діяльність в Антарктиді повинна супроводжуватися наявністю плану дій на випадок надзвичайної ситуації. Це стосується не лише аварій техногенного характеру, а й екологічних катастроф, які можуть виникнути внаслідок неочікуваного впливу на чутливу екосистему материка. Таким чином, держави-учасниці беруть на себе зобов'язання забезпечити як профілактичні, так і реагувальні механізми захисту довкілля.

А. П. Федчук відзначає, що екосистемний підхід є основою Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику. Цей документ визначає Антарктику як міжнародний заповідник, призначений для миру та науки, при цьому будь-яка діяльність, пов'язана з видобутком мінеральних ресурсів, за винятком наукових досліджень, забороняється. Усі учасники Протоколу зобов'язані вживати практичних заходів для встановлення національних процедур щодо здійснення різних видів діяльності

в Антарктиці своїми громадянами, урядами та неурядовими організаціями. Будь-яка заявлена діяльність може бути здійснена лише після попередньої оцінки її впливу на навколишнє середовище Антарктики та пов'язані з нею екосистеми. У Протоколі встановлені спеціальні правила для збереження антарктичної флори та фауни, управління видаленням відходів людської діяльності, а також заходи для контролю та запобігання забрудненню морського середовища регіону. Останнім часом сфера застосування Протоколу була розширена, включаючи контроль за різними видами діяльності в спеціально визначених антарктичних зонах, що мають особливий режим охорони чи управління, а також включення створення історичних місць та пам'яток [47, с. 174].

С. Joуner підкреслює, що Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику є важливим етапом у розвитку міжнародного екологічного права, адже він створює фундамент для глобальної охорони природних ресурсів в Антарктиці. Він став першим документом, який на міжнародному рівні обмежив екологічно шкідливу діяльність в одному з найбільш унікальних і вразливих регіонів планети. Цей документ також встановлює високий рівень екологічної відповідальності серед держав, що діють в Антарктиці, і ставить важливі запобіжники, щоб уникнути надмірної експлуатації природних ресурсів [75, с. 194].

З урахуванням вищенаведеного, слід зазначити, що Протокол про охорону навколишнього середовища 1991 року є потужним інструментом для забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку в Антарктиці. Він забезпечує не лише охорону природи, але й сприяє розвитку міжнародного співробітництва у сфері наукових досліджень, екології та сталого управління природними ресурсами, що є важливими для глобальної стабільності та добробуту.

Водночас положення Протоколу не можна назвати всеосяжними, зважаючи на те, що він поширює свою дію не на всі елементи екосистем. З його положень виключена дуже важлива складова: охорона риби і водних

безхребетних, таких як криль (*Euphausia superba*). Їх добування не заборонено, а тільки врегульовано Конвенцією про збереження морських живих ресурсів Антарктики, що є складовою системи Договору про Антарктику, задля посилення управління морськими живими ресурсами регіону, положення якої ми розглянемо більш детально в наступному пункті даного розділу.

Варто також зауважити, що Мадридський протокол має шість цільових Додатків, які є його невіддільною частиною, зокрема: Додаток II «Збереження Антарктичної фауни і флори», Додаток IV «Профілактика забруднення морського середовища», Додаток VI «Відповідальність, що виникає в результаті надзвичайних екологічних ситуацій» [33, с. 38]. Вони регулюють механізми здійснення оцінки впливу діяльності людини на довкілля, охорони флори і фауни, запобігання забрудненню морського середовища, видалення та утилізації відходів, визначення і управління локальними районами з особливим режимом охорони і управління.

П'ятий Додаток є ключовим правовим інструментом, що регулює питання охорони та управління окремими територіями Антарктики, які мають підвищену екологічну, наукову, історичну цінність. Згідно зі статтею 2 даного Документа, для цілей, встановлених у даному Додатку, будь-який район, включаючи будь-який морський район, може бути визначений як Антарктичний район, що особливо охороняється, або Антарктичний район, що особливо управляється. Діяльність у цих районах забороняється, обмежується або управляється відповідно до плану управління, прийнятого відповідно до положень даного Додатка [12]. Наведене положення Додатка V підкреслює одну з фундаментальних засад Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику – можливість наділення будь-якої території, включно з морськими акваторіями, статусом спеціально охоронюваної або спеціально управляємої зони. Цей додаток також деталізує процедури визначення та функціонування двох спеціальних категорій територій – Антарктичних районів, що особливо охороняються (АРОО) та Антарктичних районів, що особливо управляються (АРОУ).

Шостий Додаток містить перелік обов'язкових заходів із запобігання і реагування на надзвичайні екологічні ситуації в районі дії Договору про Антарктику, які виникають у результаті здійснення науково-дослідних програм, туристичної та іншої неурядової діяльності. Зокрема, у ньому визначено порядок та обсяг грошового відшкодування за спричинені надзвичайні екологічні ситуації у разі невжиття порушниками належних заходів із реагування на них. Проте, згаданий Додаток набуде чинності тільки після його ратифікації усіма Консультативними Сторонами Договору про Антарктику. Наразі його ратифікували 20 з 28 Консультативних Сторін. До речі, Україна його ратифікувала у 2017 році.

Зазначені вище положення Мадридського протоколу нерозривно пов'язані з ширшим комплексом міжнародних документів, які, хоча й не завжди безпосередньо спрямовані на регулювання діяльності в Антарктичному регіоні, однак мають істотний вплив на збереження як природних екосистем материка, так і навколишніх морських територій. У цьому контексті важливого значення набувають не лише положення Договору про Антарктику чи Протоколу 1991 року, а й інші міжнародні правові інструменти, що закріплюють екосистемний підхід, принципи сталого управління природними ресурсами та запобіжні механізми охорони довкілля.

Одним із ключових таких документів є Міжнародні керівні принципи ФАО (2008) щодо управління глибоководним рибальством у відкритому морі, які містять конкретні рекомендації для держав щодо забезпечення сталого використання морських ресурсів, зокрема в районах Південного океану. Оскільки глибоководне рибальство набуває дедалі більшого значення в антарктичних водах, ці Керівні принципи підкреслюють необхідність застосування запобіжного підходу та управління на основі екосистемного підходу. Це відповідає загальній логіці Мадридського протоколу, який орієнтований на попередження шкоди екосистемам, а не лише на реагування після її заподіяння. Застосування принципів ФАО у Південному океані має

велике значення для захисту морських екосистем Антарктики та льодових систем, які їх підтримують.

Не менш важливим є й Міжнародний план дій ФАО (2008) щодо запобігання, припинення та ліквідації незаконного, непідзвітного та нерегульованого рибальства. Незаконне рибальство є однією з найбільших загроз для морських екосистем Антарктики, оскільки воно не лише підриває біологічну рівновагу регіону, але й створює додатковий тиск на види, що є ключовими для стабільності екологічних систем. Принципи, закріплені в ІРОА-IUU, спрямовані на посилення моніторингу, обмін інформацією між державами та впровадження більш ефективних механізмів контролю. Таким чином, ці положення гармонійно узгоджуються з вимогами Мадридського протоколу щодо забезпечення прозорості діяльності та обов'язкового екологічного контролю.

Суттєве значення для антарктичного регіону мають також положення Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. Хоча Антарктида прямо не згадується в тексті Конвенції, її принципи – зокрема екосистемний підхід, необхідність збереження рідкісних та вразливих видів, а також забезпечення сталого використання природних ресурсів – повністю корелюють із положеннями Протоколу 1991 року. У контексті Антарктики це означає, що згадана Конвенція може бути важливим орієнтиром для держав у питаннях захисту флори, фауни та морських екосистем, які є складовими глобального біорізноманіття та відіграють важливу роль у регулюванні кліматичних процесів.

На наш погляд, у даному пункті також варто звернути увагу на Конвенцію ООН з морського права 1982 року. Дійсно, хоча сама Конвенція і не стосується безпосередньо Антарктики, однак положення цього міжнародного документа мають непрямий вплив на збереження її льодових і морських екосистем [78]. Наприклад, стаття 234 проголошує, що прибережні держави мають право приймати та забезпечувати виконання недискримінаційних законів і правил з відвернення, скороченню і збереженню під контролем

забруднення морського середовища з суден у покритих льодом районах у межах виключної економічної зони, де особливо суворі кліматичні умови та наявність льоду, який покриває такі райони протягом більшої частини року, створюють перешкоди або підвищену небезпеку для судноплавства, а забруднення морського середовища могло б завдати тяжкої шкоди екологічній рівновазі або незворотно порушити його. У таких законах і правилах належним чином беруться до уваги судноплавство та захист і збереження морського середовища на основі наявних найбільш правдивих наукових даних [19]. Хоча прибережні держави не мають юрисдикції над Антарктидою як територією, сам принцип, закладений у статті 234, на нашу думку, підкреслює глобальну необхідність захисту особливо вразливих екологічних зон із суворими кліматичними умовами. На наш погляд, логіка цієї статті кореспондує з підходами Мадридського протоколу та може розглядатися як додатковий міжнародний орієнтир для розроблення правил, що сприяють мінімізації впливу судноплавства на антарктичне довкілля. Це є надзвичайно актуальним з огляду на зростання людської присутності в Південному океані – як наукової, так і туристичної – та пов'язані з цим ризики забруднення і фізичного пошкодження льодових масивів.

З огляду на це можна стверджувати, що Мадридський протокол, у поєднанні з іншими міжнародними документами – від Конвенції ООН з морського права 1982 року до спеціалізованих актів та природоохоронних конвенцій – створює багаторівневу систему міжнародного екологічного управління, яка спрямована на комплексний захист Антарктики. Така система не лише зберігає природні ресурси та екологічну рівновагу регіону, але й відіграє важливу роль у забезпеченні глобальної екологічної безпеки, адже стан антарктичних льодових масивів та океанічних екосистем має безпосередній вплив на світовий клімат, морські течії та рівень Світового океану.

2.3. Спеціальні міжнародні конвенції як джерела регулювання діяльності держав в Антарктиці

Нині, багата на фауну Південна Океанія є фоном для конфлікту національних інтересів економічного, юридичного, політичного, наукового та охоронного характеру. У спробі вирішити те, що може виявитися низкою нездоланих конфліктів, країни, що контролюють антарктичний регіон, уклали і підписали в 1980 році Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики (далі – Конвенція 1980 року). Вона набрала чинності у 1982 році і стала важливим елементом системи правового режиму Антарктики.

Крім того, Конвенція 1980 року є важливим доповненням до Договору про Антарктику, зокрема її Протоколу про охорону навколишнього середовища, і відіграє вирішальну роль у забезпеченні сталого управління морськими екосистемами цього регіону.

У Статті II зазначено, що метою Конвенції є саме збереження морських живих ресурсів Антарктики, де під поняттям «збереження» розуміється їх «раціональне використання» [20].

Закордонний науковець R. Frank відзначає, що Конвенція 1980 року має на меті регулювання національної участі в Південному океані через управління експлуатацією всього живого в майже незайманій антарктичній морській екосистемі. Крилі та різні види риб виловлюються в Південному океані вже більше десяти років, але на рівнях, набагато нижчих, ніж ті, що майже призвели до вимирання антарктичних китів і тюленів. Обіцянка цієї охоронної Конвенції полягає в тому, щоб дозволити стабільний рівень вилову всіх видів у передбачуваному майбутньому [65, с. 291].

Крім того, положення Конвенції 1980 року спрямовані на регулювання використання морських ресурсів з урахуванням екологічних факторів. Тут спрацьовує так званий принцип сталого розвитку, який вимагає, щоб ресурси використовувалися у такий спосіб, щоб не загрожувати їх майбутнім відновленням і збереженню екосистеми в цілому.

Науковці А. Fabra та V. Gascon підкреслюють, що одним із ключових аспектів Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики є екосистемний підхід до управління ресурсами. Це означає, що охорона і регулювання рибальства не зводиться лише до збереження популяцій конкретних видів риб, але й до забезпечення збалансованого функціонування всіх компонентів морських екосистем, включаючи хижаків, кормові види та інші складові морського середовища. Конвенція була «піонером» у впровадженні екосистемного підходу до збереження та управління морськими живими ресурсами і продовжує залишатися лідером у його реалізації. Завдяки своїм діям на науковому, інституційному та контрольному рівнях, вона намагалася збалансувати цілі збереження з підтримкою комерційного рибальства [62, с. 291].

Конвенція 1980 року також встановлює механізми для суворого моніторингу риболовецької діяльності, зокрема наукові дослідження популяцій морських організмів, методи обчислення максимально дозволених уловів, а також визначення квот на вилов. Для цього проводяться регулярні оцінки стану екосистем і ресурсів. Оцінки здійснюються на основі найсучасніших наукових даних і міжнародних спостережень.

Крім рибних ресурсів, згаданий документ охоплює питання збереження біорізноманіття морських екосистем. До таких заходів належать заборони на вилов деяких видів або встановлення заборонених зон для забезпечення збереження важливих екосистем і середовищ існування морських організмів.

Конвенція сприяє співпраці між країнами-учасницями через механізми наукової співпраці та обміну інформацією. Це забезпечує більш ефективне управління і підтримку сталості морських ресурсів через спільні зусилля. Конвенція передбачає механізми для створення спільних наукових програм, зустрічей, конференцій і звітів, що дозволяють краще розуміти стан морських екосистем і коригувати політику управління відповідно до нових даних.

Слід відзначити, що Конвенція підкреслює важливість наукових досліджень для прийняття обґрунтованих рішень у галузі управління

морськими ресурсами. Всі країни, які підписали Конвенцію 1980 року, зобов'язані забезпечити наукову підтримку для оцінки стану популяцій морських живих організмів, а також забезпечити проведення досліджень для розуміння змін в екосистемах через зміни клімату та людську діяльність.

На думку R. Hofman, важливість і значення досліджуваної Конвенції для охорони Антарктики та міжнародного співробітництва полягає у наступному:

1. Конвенція є важливою частиною міжнародного співробітництва в галузі збереження та сталого використання природних ресурсів. Вона об'єднує країни, які мають інтереси в Антарктиці, у боротьбі з незаконним рибальством і в підтримці екологічної рівноваги. Успіх цієї конвенції залежить від взаємодії та консенсусу серед міжнародної спільноти.

2. Конвенція є прикладом ефективного управління природними ресурсами в умовах, де екологічні, економічні та політичні інтереси можуть часто перетинатися. Принципи сталого використання, засновані на наукових дослідженнях і контролі, допомагають уникнути надмірного вилову та захистити унікальні морські екосистеми від деградації.

3. Як частина більшої стратегії з охорони навколишнього середовища в Антарктиці, Конвенція є важливим компонентом забезпечення довгострокової стабільності і захисту океанів, які є важливими для глобального клімату та біорізноманіття [72, с. 536].

Особливу роль у реалізації положень Конвенції відіграє Стаття VII, яка закладає інституційний механізм для ефективного управління морськими живими ресурсами Антарктики. Саме відповідно до цієї статті було засновано Комісію зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (CCAMLR). Комісія виконує низку ключових функцій, що охоплюють як адміністративно-управлінський, так і науковий виміри.

Не менш важливим, як на наш погляд є положення про те, що Комісія також має правосуб'єктність відповідно до Статті VIII Конвенції – вона є юридичною особою, здатною діяти на території будь-якої договірної держави, що дозволяє їй ефективно виконувати делеговані повноваження.

Примітно, як стверджує Я. О. Тицька, що Конвенція 1980 року, крім доволі стандартного механізму створення спеціальної міжурядової Комісії, формує ще окремий Науковий комітет по збереженню морських живих ресурсів Антарктики, який є консультативним органом Комісії. Саме Конвенція закріплює, що Комісія має аналізувати доповіді Наукового комітету та при виконанні своїх функцій повністю враховувати його думку і надані ним рекомендації [42, с. 123]. Також варто наголосити, що Науковий комітет, саме з практичної точки зору розширив формат роботи самої Комісії, з огляду на те, що усі члени Комісії є членами Наукового комітету, але при цьому мають право призначати до комітету по представнику з відповідною науковою кваліфікацією. Цікаво, що до консультації Наукового комітету можуть залучатися вчені та експерти на засадах *ad hoc*.

Стаття 15 Конвенції 1980 року закріплює, що Науковий комітет є центром для консультацій і співробітництва в галузі збору і вивчення інформації про антарктичні морські живі ресурси, і обміну такою інформацією, він має заохочувати та сприяти співробітництву в галузі наукових досліджень з метою розширення знань про морські живі ресурси морської екосистеми Антарктики. Цей орган повинен враховувати роботу інших відповідних технічних і наукових організацій, а також наукову діяльність, що проводиться в рамках Договору про Антарктику [20].

З огляду на вищезазначене, можемо дійти висновку, що прийняття Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року стало відповіддю на виклики, що постали перед світовою спільнотою внаслідок висхідного інтересу до морських біологічних ресурсів Південного океану. Цей документ не лише доповнив Договір про Антарктику 1959 року, а й заклав принципово нові підходи до охорони довкілля у світовому правовому полі, зокрема – екосистемний підхід до регулювання рибного промислу.

У межах Системи Договору про Антарктику важливе місце посідає Конвенція зі збереження тюленів Антарктики, укладена 1 червня 1972 року в Лондоні та відома як перший спеціалізований міжнародно-правовий акт,

спрямований на збереження фауни континенту. Її укладення стало відповіддю на зростаючу стурбованість міжнародної спільноти впливом людської діяльності, зокрема промислу, на чутливу екосистему Південного океану.

Основною метою Конвенції є забезпечення охорони антарктичних тюленів, з урахуванням потреб науки, захисту природи та сталого використання ресурсів. Документ регламентує раціональний вилов деяких видів тюленів, дозволяючи його лише в обмеженій кількості, визначеній відповідно до наукових даних про стан популяцій. Особливу увагу приділено необхідності наукового моніторингу та збору інформації щодо впливу діяльності людини на морську екосистему, що своєю чергою, слугує основою для перегляду дозволених квот чи запровадження додаткових обмежень.

Згідно з положеннями Конвенції, держави-учасниці погоджуються на здійснення вилову лише в чітко визначені сезони, в обмежених зонах і за умов, що виключають надмірний вплив на популяції тюленів. Також обумовлено заборону на застосування жорстоких або непропорційно руйнівних методів промислу. Таким чином, документ реалізує екосистемний підхід до охорони дикої природи Антарктики, поєднуючи принципи збереження з регульованим використанням.

Цей міжнародний акт також передбачає обмін інформацією між державами, які здійснюють дослідження або вилов, що сприяє прозорості, науковому контролю та міжнародній співпраці.

Особливе місце у Конвенції займає стаття III, де визначено перелік видів антарктичних тюленів, на яких поширюється дія документа. Так, у статті визначено шість видів тюленів, що мають екологічну, наукову та природоохоронну цінність. На нашу думку, така ситуація демонструє екосистемний підхід Конвенції 1972 року, за якого кожен вид розглядається не окремо, а як частина взаємозалежної природної системи. Це забезпечує збереження балансу між популяціями та підтримання біологічної стійкості антарктичного середовища.

Водночас цікавим, на наше переконання, є положення Конвенції, закріплене в статті 4 документу, яка встановлює винятки із загальних правил щодо заборони вилову або забою тюленів. Так, передбачено, що Договірні Сторони мають право видавати дозволи на обмежений вилов тюленів згідно з принципами Конвенції [21].

Згідно з вищезазначеною нормою, дозволи можуть бути надані в трьох випадках: для забезпечення життєво необхідного харчування людей чи собак (що може бути актуально, наприклад, для ізолюваних полярних експедицій), з науковою метою, або для отримання зразків для музеїв, освітніх та культурних установ. Таким чином, положення статті 4 демонструє прагматичний і збалансований підхід Конвенції – охорона виду залишається пріоритетом, але з урахуванням реальних потреб науки та людської присутності в умовах екстремального середовища.

Окремо зазначено, що кожна країна, яка видала такий дозвіл, зобов'язана повідомити інші сторони Конвенції та Науковий комітет з антарктичних досліджень (СКАР) про його зміст і результати виконання – зокрема про кількість добутих особин. Це положення забезпечує прозорість та контроль за винятками, дозволяючи уникнути зловживань і зберігати довіру між державами.

Крім того, Документ не лише обмежує або забороняє промисел певних видів, але й створює механізми міжнародної співпраці у сфері моніторингу, збору даних та обміну інформацією між державами-учасницями. Таким чином, Конвенція виконує подвійну функцію: захисту біорізноманіття Антарктики та забезпечення наукового підходу до управління ресурсами у чутливих екологічних умовах.

Таким чином, наведені спеціальні міжнародні конвенції, ухвалені в межах Системи Договору про Антарктику, відіграють важливу роль у доповненні правового механізму охорони та управління природними ресурсами антарктичного регіону. Конвенція зі збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року та Конвенція зі збереження тюленів Антарктики 1972

року, на нашу думку, заклали концептуальні засади екосистемного підходу, науково обґрунтованого управління та міжнародної співпраці, що дозволило захистити біорізноманіття. Своєю чергою, саме завдяки інституційним механізмам, зокрема роботі Комісії CCAMLR та Наукового комітету, створено систему моніторингу, контролю та обміну науковою інформацією, які гарантують прозорість та узгодженість діяльності держав. Вважаємо, що наведені документи стали важливим доповненням до Договору про Антарктику, суттєво розширивши його охоронний потенціал і забезпечивши цілісне міжнародно-правове регулювання у сфері збереження антарктичних морських ресурсів.

2.4. Роль національних правових систем у міжнародному регулюванні діяльності держав в Антарктиці

Як ми вже зазначали раніше, Антарктика, з огляду на свою географічну ізоляцію та екологічну уразливість, підлягає особливому правовому режиму, що визначається міжнародними угодами, зокрема Договором про Антарктику та іншими специфічними міжнародними конвенціями. Однак, національні правові системи держав, що мають інтереси в Антарктиці або ведуть наукову чи іншу діяльність на її території, грають не менш важливу роль у забезпеченні виконання міжнародних норм та стандартів.

При цьому, національні правові системи повинні забезпечувати виконання міжнародних зобов'язань, що накладаються на держави згідно з міжнародними договорами, в яких вони є сторонами. Договір про Антарктику та його додаткові протоколи, зокрема Протокол про охорону навколишнього середовища, передбачають конкретні обмеження на діяльність, що може впливати на екологічний стан регіону, зокрема щодо досліджень, використання ресурсів та інших форм діяльності. Національні правові системи зобов'язані впроваджувати ці норми у свої внутрішні законодавства, що забезпечує контроль за виконанням міжнародних вимог на національному рівні.

Нагадаємо, що Україна, як молода держава, розпочала свою участь у дослідженні Антарктики в 1992 році (Розпорядження Президента України №121/92-рп), коли приєдналася до Договору про Антарктику 17 вересня 1992 року (постанова Верховної Ради України № 2609-XII [36]). Через деякий час, підписала Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики 4 січня 1994 року, а згодом також приєдналася до Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 22 січня 2001 року (Закон України № 2284-III [37]).

Наступним кроком стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2001 року першої Державної програми досліджень в Антарктиці на 2002–2010 роки. Внаслідок цього, у 2004 році наша держава набула статусу Консультативної Сторони Договору про Антарктику. Такий статус надає Україні право вето при ухваленні рішень, які можуть бути прийняті лише на основі консенсусу (тобто, всі учасники мають бути «за»). Окрім того, Україна має право на здійснення наукової, туристичної та господарської діяльності в Антарктиці, зокрема на створення наукових станцій, організацію наукових експедицій, видобуток дозволених морських ресурсів тощо. Цей найвищий статус, як підкреслюють дослідники, отримує держава, якщо вона виконує необхідні для цього умови – має державну програму до сліджень в Антарктиці, має свою антарктичну станцію, щорічно споряджає антарктичні експедиції та сплачує внески до міжнародних організацій Договору про Антарктику [7, с. 15].

Крім того, протягом років вітчизняної діяльності в Антарктиці, Україна ухвалила низку документів, необхідних для ефективної діяльності в цьому регіоні. Наприклад, у 2017 році були затверджені заходи, які були схвалені на попередніх нарадах Консультативних Сторін Договору про Антарктику.

Реакція міжнародної спільноти на представлені матеріали була однозначною – більшість держав-членів засідання висловили підтримку Україні та засудили дії росії. Така позиція підтвердила важливість не лише дотримання норм міжнародного права, але й моральної відповідальності

держав за збереження миру та співробітництва у регіоні, який має статус природного заповідника для всього людства.

Варто відзначити, що кожна країна, що бере участь у діяльності в Антарктиці, повинна створити механізми внутрішнього контролю для забезпечення належного виконання міжнародних стандартів. Це, своєю чергою, включає в себе:

- 1) регулювання національних досліджень і наукових експедицій, а також національних компаній, що здійснюють інші види діяльності в Антарктиці;
- 2) надання дозволів на діяльність, що може включати не тільки наукові експедиції, але й комерційні проєкти, такі як видобуток корисних копалин або інші індустріальні роботи, хоча останнє суворо обмежене;
- 3) моніторинг екологічної ситуації, включаючи контроль за забрудненням і забезпеченням стійкості екосистеми континенту.

Водночас національні правові системи також відіграють важливу роль у вирішенні суперечок між державами, зокрема, в питаннях використання природних ресурсів або питаннях охорони навколишнього середовища. У разі порушення умов міжнародних угод, національні суди та інші правові інституції можуть бути залучені до розгляду справ, хоча більшість правових спорів у цій сфері вирішується через міжнародні органи, такі як Міжнародний суд ООН або спеціалізовані комісії.

Законодавство національних держав відіграє вирішальну роль в охороні навколишнього середовища Антарктики. Наприклад, країни повинні забезпечити національні стандарти для запобігання забрудненню від своїх досліджень, так само як і запровадити ефективні заходи для дотримання протоколів про збереження екосистеми континенту. Це стосується не тільки прямих екологічних заходів, але й обов'язкових перевірок і екологічних оцінок впливу перед початком будь-якої діяльності в Антарктиці.

Національні уряди мають важливу роль у забезпеченні ефективного виконання міжнародних норм і запровадження цих норм у національні правові системи. Це включає створення законодавчих актів, що регулюють діяльність

національних наукових установ, а також компаній, які можуть мати інтереси в Антарктиці.

Наприклад, в Україні діє Національний антарктичний науковий центр (НАНЦ) – державна організація, що представляє Україну в Антарктиці. Це науково-дослідна установа, яка є частиною Міністерства освіти та науки України, відповідає за функціонування української антарктичної станції «Академік Вернадський» та координує проведення антарктичних досліджень в Україні. НАНЦ був заснований у 1993 році. У зв'язку з важливістю комплексних наукових досліджень в Антарктиці для держави та міжнародної спільноти, Указом Президента від 23 грудня 2004 року установі було надано статус національного наукового центру. Основні напрямки роботи НАНЦ включають: 1) розробку та реалізацію дослідницьких програм в Антарктиці; 2) забезпечення подальшого розвитку антарктичної станції «Академік Вернадський», а також організацію та проведення комплексних експедицій на суші та морі в Південній півкулі; 3) міждисциплінарні дослідження в галузі охорони навколишнього природного середовища [28].

27 грудня 2023 року Кабінет Міністрів України продовжив на два роки Державну цільову науково-технічну програму проведення досліджень в Антарктиці до 2025 року включно, до головних завдань якої належать: забезпечення співпраці України з міжнародними організаціями Договору про Антарктику, розроблення та впровадження механізмів територіального управління багатoproфільною діяльністю з метою збереження природно-географічних об'єктів, які становлять особливий науковий інтерес. Виконання цієї програми дасть змогу, зокрема, забезпечити участь представників України у роботі міжнародних антарктичних організацій та реалізацію міжнародних проєктів Наукового комітету з антарктичних досліджень (SCAR) [35].

Продовження чинної Державної цільової програми антарктичних досліджень до кінця 2025 року продемонструвало, що Уряд України все ще цінує інвестиції, вкладені в Національну програму антарктичних досліджень за останнє десятиріччя, високо оцінює досягнуті результати та розуміє

важливість продовження досліджень Антарктики та Південного океану [61, с. 250]

Варто зауважити, що управління діяльністю держав у Антарктиці, в межах рамок Договору про Антарктику та пов'язаних з ним міжнародних угод, значною мірою залежить від того, як держави-учасниці імплементують ці міжнародні положення у власні національні правові системи. Науковці зазначають, що саме національне законодавство стає мостом між декларативними міжнародними зобов'язаннями і реальною регуляторною практикою. Цікавим, в даному аспекті, є досвід США. Так, в Америці ключовим нормативним документом є Antarctic Conservation Act від 1978 року, який включає до законодавства США екологічні стандарти і встановлює адміністративну і кримінальну відповідальності за порушення таких норм. Серед основних положень зазначеного Закону міститься заборона без дозволу в'їжджати до особливо охоронюваних районів Антарктики, а також імпортувати певні антарктичні товари до США або експортувати їх до іншої країни [52].

Отже, національні правові системи є важливими інструментами для забезпечення дотримання міжнародного права в Антарктиці. Вони не тільки реалізують міжнародні угоди та забезпечують контроль за діяльністю в регіоні, але й активно формують нормативно-правову базу, що дозволяє ефективно регулювати діяльність держав у цьому чутливому середовищі.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АНТАРКТИЦІ

3.1. Екологічні виклики та їхній вплив на правове регулювання діяльності в Антарктиці

Екологічні виклики, що постають у контексті діяльності людини в Антарктиці, становлять один із ключових чинників, які визначають характер, зміст і динаміку сучасного правового регулювання цього унікального регіону. Антарктика є найвразливішою екосистемою планети, де навіть мінімальне антропогенне втручання може спричинити довготривалі або незворотні наслідки для природного балансу. Кліматичні зміни, глобальне потепління, танення льодовикового покриву, зміщення біогеографічних меж та скорочення чисельності окремих видів морських живих ресурсів актуалізують потребу у перегляді правових підходів до охорони довкілля, збереження біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів регіону.

Варто відзначити, що саме новітні технології змінили доступ до раніше недоступних районів Антарктиди. Сучасні технології криголамування та супутникові навігаційні системи полегшили діяльність людини у віддалених регіонах, посиливши тиск на видобуток ресурсів та туризм. Хоча наукові дослідження залишаються головним пріоритетом, вони часто здійснюються за рахунок захисту навколишнього середовища. М. Хавард зазначив, що зі збільшенням кількості дослідників, які відвідують ці вразливі екосистеми, зростає ймовірність екологічних порушень [69, с. 40]. Крім того, технології дистанційного зондування та розвідки ресурсів виявилися двосічним мечем. З одного боку, вони надають необхідні інструменти для моніторингу змін навколишнього середовища, дозволяючи вченим збирати важливі дані про вплив клімату та стан екосистем. З іншого боку, ці технології також викликали інтерес до видобутку невикористаних родовищ корисних копалин та викопного палива.

На сьогодні, привабливість економічного прибутку становить серйозну загрозу для навколишнього середовища Антарктиди, ставлячи під сумнів самі принципи, на яких була заснована система Договору про Антарктику. До прикладу, рибальські судна, оснащені сучасними сонарами та GPS-навігаторами, активізували рибальську діяльність в антарктичних водах [73, с. 450]. Це призвело до надмірного вилову таких ключових видів, як криль, який має вирішальне значення для підтримання морської екосистеми. Своєю чергою, зменшення популяції криля порушує харчовий ланцюг, негативно впливаючи на хижих тварин, таких як тюлені та пінгвіни [71, с. 58]. Наслідки надмірного вилову виходять за межі безпосередніх екологічних проблем, адже вони загрожують довгостроковій стійкості морського життя в Південному океані. Крім того, деякі технології, пов'язані з видобутком і транспортуванням викопного палива, сприяють викидам парникових газів. За даними науковців А. Purich та E.W. Doddridge, ці викиди прискорюють зміну клімату, що призводить до більш швидкого танення льоду, підвищення рівня моря та закислення океану в Антарктичному регіоні [84, с. 256].

Унаслідок зростання антропогенного впливу на природу, поширення його наслідків за межі державних кордонів і посилення трансграничного характеру екологічних загроз, питання охорони довкілля набуло глобального, міждержавного значення. Екологічні проблеми Антарктичного регіону, що мають міжнародний масштаб, можуть бути ефективно вирішені лише шляхом спільних дій та міжнародної співпраці. В даному аспекті, важливим етапом стало запровадження Програми ООН з навколишнього середовища, після якого екологічна тематика інтегрувалася у всі напрями діяльності системи Організації Об'єднаних Націй.

А. D. Hemmings підкреслює, що у 1959 році в Антарктиці активно діяли лише дванадцять держав, сьогодні їх понад п'ятдесят. Хоча це все ще меншість зі 192 держав-членів ООН, кількість учасників та видів діяльності в Антарктиці значно перевищує попередні показники. Діяльність на території регіону та зовнішні чинники (зміна клімату, озонові діри та забруднення) –

означають, що Антарктика перебуває під зростаючим екологічним тиском людської діяльності, незважаючи на припинення промислового промислу тюленів, неконтрольованого китобійного промислу та помітно більш обережної індивідуальної поведінки людини. Рівні дотримання екологічного законодавства є різними, проте вони значно кращі, ніж навіть десять років тому, і ґрунтуються на стандартах, практичних операційних підходах та адміністративних можливостях, про які двадцять років тому важко було навіть уявити. Як і скрізь у світі, екологічні стандарти на суходолі вищі та дотримуються більш послідовно, ніж у морському середовищі [70, с. 193].

Слід відзначити, що поняття «сталого екологічного розвитку» прямо не згадується в системі Антарктичного договору, хоча воно все більше проявляється у національному та глобальному екологічному законодавстві, яке також застосовується в Антарктиці. Водночас сталий розвиток є підґрунтям сучасного екологічного управління в Антарктиці, навіть якщо це не формулюється явно. Центральним викликом у регіоні залишається балансування між охороною довкілля та інтересами у використанні ресурсів.

Своєю чергою, відмова від Конвенції про корисні копалини на початку 1990-х років не означає, що інтерес до видобутку ресурсів відкинуто назавжди (зацікавленість у розширеному континентальному шельфі Антарктики це підтверджує) і не завадила появі інших ресурсних проблем надалі.

У загальному вигляді екологічне законодавство в Антарктиці демонструє певні риси, які, можливо, є специфічними саме для цього регіону. Воно ґрунтується на сприйнятті Антарктики як особливого середовища, суттєво відмінного від інших територій. Простежується ширша концепція антарктичної винятковості, коли резонансні ресурсні чи екологічні проблеми (промисел тюленів, рибальство, видобуток корисних копалин та загальні екологічні стандарти) розглядаються через окремі, регіонально спрямовані інструменти. До певної міри це законодавство характеризується своєрідним мінімалізмом: лише ті питання, що визнані в межах системи Договору про Антарктику, де рішення ухвалюються консенсусом, як явна і нагальна

небезпека, виправдовують створення нової правової інфраструктури, причому кожний новий інструмент не порушує попередні. Перегляд прийнятих інструментів не проводився, тому зведена структура системи Договору про Антарктику іноді має внутрішні невідповідності.

На наше переконання, екологічне законодавство в Антарктиці все ще має багато невирішених питань. Основне завдання на наступне десятиліття полягає в тому, чи буде прогрес досягнутий через систему Договору про Антарктику, чи через подальший розвиток глобальних екологічних інструментів. Враховуючи глобально значущі досягнення міжнародного миру, безпеки та, більш недавно, відносної екологічної чутливості, які сформувалися за останні шістдесят років завдяки системі Договору про Антарктику, а також з огляду на продовження нерозв'язної проблеми територіальних претензій в Антарктиці, аргументи на користь розгляду Антарктики як окремого від глобалізованого світу простору виглядають переконливими. Застосування загальних глобальних правил до Антарктики є ризикованим, зважаючи на її фізичні та геополітичні особливості. Як вбачається, екологічні виклики Антарктики виступають рушійною силою еволюції міжнародно-правових механізмів регулювання діяльності на її території. Вони сприяють посиленню принципу екосистемного управління, утвердженню норм сталого розвитку, а також формуванню нових підходів до міжнародної екологічної відповідальності держав.

3.2. Проблематика та перспективи розвитку туристичної діяльності в Антарктиці

Туристична діяльність в Антарктиці є одним із найскладніших та найсуперечливіших аспектів використання цього унікального регіону, оскільки вона поєднує потенційні економічні та наукові вигоди із серйозними екологічними та управлінськими ризиками. І як вдало зауважують дослідники Г. Денисик, А. Кізюн, В. Воловик, Л. Атаман, Б. Денисик, якщо туризм в

Арктиці певною мірою уже відоме явище, то в Антарктиді він почав активно розвиватися з початку XXI ст. [10, с. 30]. При цьому, І. Балак, О. Пікулик зазначають, що розвиток масового туризму в Антарктиці отримав популярність в організації морських круїзів ще з 1960-х років, а з 1970-х рр. – в авіа перельотах [4, с. 158-159].

Одним із найсерйозніших сучасних викликів для екосистем Антарктики стає стрімке зростання туристичної активності, яка, попри видиму новизну, має значно довшу історію, ніж може здатися, на перший погляд. Відтак, витoki організованого туризму на найхолоднішому континенті пов'язані з двома основними мотивами. По-перше, держави прагнули продемонструвати свою присутність в Антарктиці та зміцнити символічний зв'язок із потенційними територіальними інтересами. По-друге, все більшу роль почала відігравати економічна привабливість доступу до унікального, фактично недоторканного регіону, який мав потенціал перетворитися на нішевий, але прибутковий напрям світового туризму.

Саме політичні амбіції стали першою рушійною силою. Вже наприкінці 1950-х років Чилі та Аргентина почали організовувати регулярні круїзні рейси в антарктичні води. Такі подорожі не лише популяризували регіон серед цивільного населення, а й слугували інструментом «м'якої присутності», демонструючи здатність цих країн здійснювати навігацію й обслуговувати маршрути в екстремальних умовах. Згодом, у 1960-ті роки, Антарктика стала приваблювати вже й приватний сектор. Справжнім піонером комерційного туризму вважають американську компанію Л. Лінблада, яка першою запропонувала подорожі в регіон широкому колу заможних мандрівників. Її успіх довів, що Антарктида може стати окремим сегментом туристичного ринку.

До 1970-х та 1980-х років інтерес до антарктичних подорожей зростав, ринок розширювався, а нові компанії починали пропонувати власні маршрути. Це, своєю чергою, створило потребу в координації та виробленні спільних стандартів відповідальної діяльності, оскільки екологічні ризики ставали

дедалі очевиднішими. Внаслідок цього у 1991 році було засновано Міжнародну асоціацію антарктичних туристичних операторів (ІААТО) – добровільне об'єднання, метою якого стало забезпечення безпечного, екологічно відповідального та контрольованого туризму. З часом ІААТО перетворилася на глобально визнану організацію, що формує практичні правила поведінки відвідувачів, встановлює стандарти діяльності судноплавних компаній та узгоджує маршрути для мінімізації впливу на довкілля. На сьогодні ІААТО об'єднує понад сто операторів з різних країн, які щороку перевозять десятки тисяч туристів до берегів Антарктиди. Її основне завдання полягає у розробці стандартів, які мінімізують вплив туризму на навколишнє середовище Антарктики, а також у саморегуляції учасників ринку шляхом впровадження суворих вимог до логістики, поводження з відходами, дотримання дистанції до тварин та обмеження кількості туристів у певних зонах.

Станом на 2022 рік в Антарктиді працювало понад 100 науково-дослідних об'єктів, включаючи 40 цілорічних станцій і численні сезонні станції. Ці об'єкти підтримують дослідження, що проводяться приблизно 30 країнами, які займаються різними науковими проєктами. Найбільшою кількістю станцій володіють Аргентина (14) і Чилі (12), розташовані найближче до Антарктиди й мають тут не тільки наукові, але і територіальні інтереси. у Франції та Великобританії по 6 полярних станцій, в Австралії – 5, у Китаю і Японії по 4 наукових бази, а у США всього 3. По 2 науково-дослідних станції мають Італія, Іспанія, Норвегія і Індія. Одну – Україна. Також свою полярну станцію в Антарктиді збирається відкрити Казахстан [48, с. 261].

Однак поряд зі зростанням наукових досліджень, за останні два десятиліття також спостерігається експоненціальне зростання туризму. Нині щорічно Антарктиду відвідують близько 40 000 туристів, які в основному приземляються в обмеженій кількості місць, зосереджених переважно на Антарктичному півострові та прилеглих офшорних островах протягом південного літа з листопада по березень [76, с. 48].

Робота антарктичних станцій, як стверджує Є. Дикий – необхідна запорука наукової діяльності в регіоні. Проте необхідно усвідомлювати, що кожна антарктична база і судна, які забезпечують її постачання, – це потенційно небезпечні об'єкти впливу на антарктичне довкілля. Тож їх розташування та функціонування має бути обмежене певними територіями, з лімітуванням їхньої кількості. Наслідки господарської активності станцій особливо помітні на острові Кінг-Джордж – неофіційній столиці Антарктики. Вплив діяльності місцевих баз на довкілля вже багато років вивчає група доктора Ганса Ульріха Петера (Hans-Ulrich Peter) з Єнського університету імені Фрідріха Шиллера (Німеччина). За результатами його досліджень, суттєво впливають розливи палива, формування сміттєзвалищ, розважальні поїздки на механічних транспортних засобах, порушення зобов'язань щодо вивозу сміття, видобуток гравію і багато іншого [1, с. 232].

Варто нагадати, що для здійснення туристичної діяльності в Антарктиці туристичні компанії зобов'язані отримати спеціальний дозвіл на в'їзд відповідно до положень Договору про Антарктику та пов'язаних з ним міжнародно-правових актів. З огляду на стрімке зростання туристичного інтересу до Антарктики, у 1994 році було запроваджено «Керівництво для відвідувачів Антарктики», яке містить низку рекомендацій щодо поведінки туристів у чутливому екологічному середовищі регіону.

За даними Міжнародної асоціації антарктичних туроператорів (IAATO), у сезоні 2019-2020 років Антарктиду на круїзних лайнерах відвідали 73 670 людей [53]. З розвитком морських круїзів і появою доступніших технологій пересування, Антарктика стала об'єктом туристичного інтересу, що з року в рік невпинно зростає. IAATO прогнозує, що до 2034 року ця цифра може досягти 450 000 [44].

Саме по собі швидке зростання туризму в Антарктиці, як стверджують іноземні дослідники Fan, S., Gao, Y., Sherrell, R.M., Yu, S., & Bu, K. становить серйозну загрозу для крихкої екосистеми [63, с. 2112]. Тривалість літнього туристичного сезону поступово збільшується, що призводить до тривалого

тиску на і без того вразливе довкілля. Розвиток інфраструктури для підтримки наукової та туристичної діяльності стає все більш поширеним. Це включає будівництво та розширення злітно-посадкових смуг, дослідницьких станцій та причалів, які часто розташовані на обмеженій території, вільній від льоду. Хоча ці розробки сприяють цінним науковим дослідженням та економічній діяльності, вони також становлять значну загрозу для вразливих екосистем Антарктики [68]. Ці види людської діяльності мають глибокий вплив на антарктичне середовище – страждають як наземні, так і прісноводні, морські та льодові системи. Порушення або переміщення диких тварин є типовими наслідками посилення присутності людини. Знищення середовищ існування є ще однією критичною проблемою, оскільки розвиток інфраструктури зазіхає на природні середовища існування, необхідні для виживання різних видів. Крім того, забруднення навколишнього середовища внаслідок діяльності людини діяльність становить серйозну загрозу для цих екосистем [86, с. 15].

Варто наголосити на тому, що попри стрімке розширення туристичної діяльності в Антарктиці, суспільний рух на захист антарктичної природи не демонструє пропорційного зростання. Це особливо помітно на тлі того, що окремі держави фактично підривають фундаментальні принципи Договору про Антарктику, а туристи з цих країн не поспішають захищати континент чи закликати свої уряди до відповідального управління унікальною природною спадщиною. Як наслідок, суспільний тиск – один із традиційних інструментів екологічної дипломатії – у випадку Антарктики залишається вкрай слабким.

Сучасні туристичні рейси передбачають висадку пасажирів не лише в найбільш відвідуваних або історично значущих точках поблизу наукових станцій, але й у віддалених районах, де розташовані особливо чутливі наземні екосистеми. Групи чисельністю від 100 до 200 осіб висаджуються на ділянках, де мешкають колонії морських птахів, тюленів та інших представників антарктичної фауни, для яких людська присутність є відчутним стресовим фактором.

Команди суден фактично самостійно визначають конкретні місця висадки, орієнтуючись лише на загальні обмеження, встановлені системою АРОО (Антарктичних районів, що особливо охороняються), а також на правила, що забороняють відвідування низки чутливих територій. При цьому ці правила часто спрямовані більше на те, щоб уникнути конфліктів між самими туристичними операторами, ніж на справжній захист екосистем. Це особливо помітно в районі Антарктичного півострова, на який припадає майже 90 % усього антарктичного туризму і який водночас є найбагатшим у регіоні за рівнем біорізноманіття.

Хоча органи системи Договору про Антарктику здійснюють моніторинг туристичної діяльності, а ІААТО має право позбавляти недобросовісних операторів допуску до регіону, цього контролю виявляється недостатньо. З формальної точки зору існує припущення, що гіді повинні забезпечувати дотримання туристами всіх екологічних норм під час висадок. Проте навіть за найоптимістичніших умов – якщо кожна особа суворо дотримується правил і не завдає прямого шкоди довкіллю – сам факт масованого щорічного відвідування одних і тих же місць тисячами людей створює значний кумулятивний тиск на екосистеми.

Як відомо, однією з туристичних точок Антарктики є Аргентинські острови в архіпелазі Вільгельма, де знаходиться станція «Академік Вернадський». Цікаво, що саме цей регіон входить у топ-20 найвідвідуваніших локацій Антарктики, що створює постійний тиск на мікроекосистеми островів, які відомі своєю багатою флорою. Як повідомляє інтернет-видання «GreenPost media», дослідники з Чилі, Нідерландів та Німеччини виявили, що рівень забруднення токсичними металами (нікель, мідь, свинець) у місцях туристичної активності збільшився вдсятеро за останні 40 років [44].

Однією з найнебезпечніших форм забруднення є так званий чорний вуглець – сажа, яка осідає на снігу та льодах, зменшуючи їхню здатність відбивати сонячне світло, що своєю чергою спричиняє прискорене танення льодовиків [59, с. 2]. За підрахунками науковця Рауля Кордеро, один турист

опосередковано сприяє таненню близько 100 тонн снігу. Причиною є викиди з суден, літаків та дизельних генераторів, які використовуються як у туризмі, так і в наукових експедиціях [22]. Інше дослідження показує, що з кінця 1990-х років літнє танення поверхні льодових шельфів у секторі моря Росса-Амундсена значно посилюється [60, с. 99]. Доречно зазначити, що Антарктичний льодовий щит містить приблизно 26,5 мільйонів кубічних кілометрів льоду, що теоретично могло б підняти рівень світового океану на 60 метрів [80, с. 24].

Доля антарктичних льодових щитів значною мірою визначає рівень моря, а Південний океан відіграє переважну роль у глобальному тепловому балансі та балансі парникових газів. Тому наукові дослідження Антарктики мають вирішальне значення для розуміння історії та майбутніх траєкторій нашої планети [79, с. 95-96]. За деякими прогнозами льодовиковий щит Антарктиди може підняти рівень моря на 28 сантиметрів до 2100 року [66, с. 601]. Прискорене танення льодовика не лише загрожує підвищенням рівня океанів, а й сприяє змінам циркуляції океанічних течій і температурного режиму, що безпосередньо впливає на морське життя та біорізноманіття Південного океану.

Особливо чутливими до антропогенного впливу є пінгвіни – беззаперечна візитівка Антарктики, яка викликає найбільший інтерес серед туристів. Їхні колонії часто розташовані неподалік місць висадки з круїзних суден, що робить їх першочерговими об'єктами спостереження. Водночас пінгвіни виявляють високу поведінкову та фізіологічну чутливість до людської присутності. Як засвідчують польові спостереження та наукові дослідження, шум від моторних човнів, численні групи туристів, навіть за дотримання формальних правил, змушують птахів залишати гнізда або надовго покидати колонії.

Результатом такого стресу стає масова загибель яєць і пташенят від холоду або хижаків, зниження репродуктивного успіху популяцій і навіть зміна маршрутів міграції, що з часом може мати незворотні наслідки для

чисельності окремих видів. Наприклад, біля Аргентинських островів, де розташована станція «Академік Вернадський», спостерігається інтенсивний туристичний рух, і вже зафіксовано поведінкові зрушення в колоніях субантарктичних пінгвінів, що не властиві їм у природних умовах [22].

Попри дотримання екологічних стандартів з боку туроператорів – таких як обмеження кількості відвідувачів, дотримання дистанції до тварин та проведення інструктажів – стрімке зростання туристичного потоку нівелює ці зусилля. Навіть одна сумлінна група серед сотень відвідувачів за сезон не компенсує шкоди, завданої масовою присутністю людей у такому «крихкому середовищі».

Варто зазначити, що надмірна експлуатація морських ресурсів залишається ще однією значущою загрозою в цьому регіоні. Мова про незаконний, непідзвітний і нерегульований вилов риби, який суттєво впливає на розмноження певних видів риб, наприклад таких як кентук. Така незаконна діяльність не тільки виснажує запаси риби, але й призводить до випадкової смертності морських птахів та інших морських мешканців. Сукупний вплив цих видів людської діяльності підкреслює нагальну потребу в ефективній політиці охорони навколишнього середовища в Антарктиці. З огляду на те що людська діяльність, ймовірно, буде продовжувати інтенсифікуватися та диверсифікуватися в регіоні, а також зважаючи на зростаючий тиск з боку зовнішніх факторів, Антарктика стикається з дедалі більшими проблемами в галузі охорони навколишнього середовища.

Урядові ініціативи, зокрема заборона мазуту для суден і впровадження гібридних технологій, є кроком уперед, проте, на наш погляд, вони реалізуються повільно і переважно мають рекомендаційний характер. Туризм продовжує залишати значний вуглецевий слід, спричиняє локальне забруднення та дестабілізує біоту Антарктики, особливо. На нашу думку, це системна екологічна проблема, яка загрожує стійкості антарктичних екосистем.

Як вбачається, стрімке зростання туристичного потоку останніх десятиліть створює значний тиск на екосистеми, що проявляється у деградації місць проживання місцевої флори і фауни, порушенні природних процесів, поширенні інвазійних видів та потенційних забруднень від транспортних засобів і споруд. Особливо чутливими до впливу людини є прибережні зони та субантарктичні острови, де консолідація туристичних маршрутів і недотримання регламентів може мати незворотні наслідки для місцевих популяцій птахів і морських ссавців. Тому, як відзначає Т. Palmowski, однією з найважливіших сучасних проблем, що стоять перед Антарктидою, є ефективне планування розвитку туризму та комплексний контроль туристичного руху [83, с. 1526].

Варто зазначити, що проблематика антарктичного туризму протягом багатьох років є предметом активного обговорення на Консультативних нарадах з Договору про Антарктику. Вперше питання, пов'язані з туризмом та іншими формами неурядової діяльності, були офіційно включені до порядку денного ще у 1966 році. З утворенням у 2004 році спеціальної робочої групи ця тематика набула постійного характеру розгляду. Внаслідок тривалої роботи було ухвалено низку рекомендацій, спрямованих на мінімізацію негативного впливу туристичної діяльності на функціонування наукових станцій та на збереження природного середовища Антарктики.

Однак розбіжності у підходах Консультативних Сторін щодо перспектив розвитку комерційної діяльності в антарктичному регіоні ускладнюють досягнення консенсусу стосовно ефективного правового регулювання туризму на континенті. Унаслідок цього протягом тривалого часу не вдавалося прийняти нормативно-правовий акт, обов'язковий до виконання всіма учасниками Договору про Антарктику. Наприклад, Захід 15 «Висадка людей на берег із пасажирських суден у районі дії Договору про Антарктику», а також низка інших документів – зокрема, щодо процедур оцінки впливу на навколишнє середовище, вимог до страхування, підготовки до надзвичайних ситуацій чи інструктажу учасників туристичних експедицій – мають

здебільшого декларативний характер. Вони не визначають стратегічних напрямів розвитку антарктичного туризму, а лише закріплюють уже сформовану практику діяльності туроператорів, які організовують морські круїзи в регіоні.

Крім того, відсутність єдиного підходу до тлумачення таких ключових понять, як «засоби розміщення» та «інфраструктура», а також невизначеність спільних нормативних стандартів ведення туристичної діяльності в Антарктиці унеможливлювали досягнення консенсусу навіть щодо ухвалення спільної резолюції – документа, що має рекомендаційний, а не обов’язковий характер. Підсумком тривалих обговорень стала Резолюція №7 «Загальні принципи антарктичного туризму», яку підтримали всі Консультативні Сторони, переважно завдяки її узагальненому й неконкретному змісту. Цей документ заохочує держав-учасниць до подальшого опрацювання та конкретизації норм, що регулюють туристичну діяльність, з метою створення узгодженої системи правових засад для впорядкування туризму в Антарктиці.

Першими кроками у сфері врегулювання туристичної діяльності в Антарктиці стали правила відвідування найпопулярніших регіонів континенту. Наразі затверджено спеціальні норми для 29 об’єктів, більшість з яких розташована в межах Антарктичного півострова – зоні, де щорічно спостерігається найбільша концентрація туристів, а кількість відвідувачів у сезон може перевищувати 15 тисяч осіб. Ці правила покликані забезпечити збалансоване поєднання наукових, природоохоронних і туристичних інтересів. Вони регламентують основні аспекти управління туристичними потоками – від стоянки суден і висадки пасажирів на берег до зонування територій з різним рівнем доступу та контролю. Особливу увагу приділено мінімізації людського впливу: встановлюються вимоги щодо поведінки з дикою фауною, визначаються часові обмеження для відвідування екологічно чутливих зон, а також запроваджуються заходи, спрямовані на збереження природної рівноваги у вразливих екосистемах Антарктики. Такі ініціативи

формують основу для подальшого удосконалення міжнародних механізмів регулювання антарктичного туризму.

Серед основних правових і екологічних викликів, пов'язаних із розвитком наземного пригодницького туризму в Антарктиці, які неодноразово обговорювалися під час Консультативних нарад з Договору про Антарктику, виокремлюють кілька ключових аспектів. Насамперед ідеться про необхідність вироблення єдиного, узгодженого визначення поняття «наземний пригодницький туризм» і встановлення чітких критеріїв для визначення об'єктів стаціонарної або сезонної інфраструктури, необхідної для його здійснення. Важливо також оцінити, наскільки така діяльність відповідає положенням Договору про Антарктику та Протоколу про охорону навколишнього середовища, особливо у частині практичного застосування процедур оцінки впливу туристичних заходів на природні екосистеми регіону.

Крім того, низка держав стикається з труднощами у впровадженні відповідних правових актів через відсутність дієвих механізмів контролю у межах національного законодавства. Додатковою проблемою є ризики, що виникають через створення постійної туристичної інфраструктури, яка може негативно впливати на функціонування урядових антарктичних програм, зокрема у питаннях власності, користування та експлуатації об'єктів. Окрему стурбованість викликають ситуації, коли національні антарктичні програми змушені брати на себе фінансові витрати та організаційні ризики, пов'язані з проведенням пошуково-рятувальних операцій у випадку надзвичайних подій, що трапляються під час туристичних експедицій. У сукупності ці виклики свідчать про нагальну потребу вдосконалення міжнародно-правових механізмів регулювання антарктичного туризму з урахуванням принципів екологічної безпеки та сталого розвитку.

Водночас розвиток туризму в Антарктиці відкриває певні наукові та освітні перспективи, оскільки він стимулює інтерес до екологічної проблематики та сприяє формуванню глобальної обізнаності щодо зміни клімату, збереження льодовикового покриву та морських екосистем.

Туристична діяльність також може слугувати джерелом фінансування для наукових експедицій та управлінських програм, спрямованих на охорону природи, забезпечення сталого розвитку та контроль за дотриманням нормативних актів.

Проте, на думку J. Verbitsky, забезпечення екологічної безпеки (ще десять років тому), вимагало інтеграції міжнародних стандартів сталого туризму, розробки обов'язкових процедур оцінки впливу на довкілля, впровадження систем моніторингу та контролю за чисельністю і поведінкою туристів, а також формування міждержавної координації з питань зонального обмеження доступу до найбільш чутливих територій [89, с. 283].

Слід погодитись з позицією Ю. Б. Миронова, що антарктичний туризм повинен перебувати під жорстким наглядом міжнародної спільноти, при цьому відвідування континенту туристичними групами має бути помірним, щоб уникнути явища «овертуризму». Слід обмежити масове будівництво туристичної інфраструктури, наприклад готелів, оскільки зі збільшенням кількості відвідувачів зростає й ризик негативного впливу на унікальну екосистему Антарктики. Це включає потенційні зміни клімату та занесення нових видів флори і фауни, які можуть потрапляти на континент разом із туристичними круїзними суднами [24, с. 59].

Перспективи розвитку туристичної діяльності в Антарктиці значною мірою залежать від здатності міжнародної спільноти адаптувати регуляторну базу до нових викликів, включно з глобальною зміною клімату, збільшенням потоку туристів, розвитком технологій віддаленого спостереження та транспортної інфраструктури. У довгостроковій перспективі ефективне регулювання передбачає синергію між економічними інтересами, науковим потенціалом і обов'язками щодо охорони природи, а також широке залучення всіх зацікавлених сторін, включно з урядами, науковими установами та туристичними операторами.

На нашу думку, важливо не лише обмежити антропогенний вплив, а й створити ефективну систему моніторингу, яка дозволить відстежувати

динаміку змін у природному середовищі та своєчасно реагувати на потенційні загрози. Особливе значення має активне залучення наукової спільноти до процесу ухвалення рішень, адже саме наукові дослідження формують базу знань, необхідну для прийняття екологічно обґрунтованих управлінських рішень.

Крім того, варто приділяти увагу підвищенню екологічної свідомості туристів та організаторів подорожей. Освітні програми, інформаційні кампанії та обов'язкові інструктажі можуть суттєво зменшити негативний вплив відвідувань на крихкі антарктичні екосистеми.

У перспективі саме поєднання міжнародної співпраці, правових механізмів, наукових досліджень і екологічної освіти створить умови для формування ефективної моделі управління туризмом в Антарктиці. Вважаємо, що такий підхід не лише дозволить раціонально використовувати її туристичний потенціал, а й збереже унікальну екологічну та наукову спадщину континенту як спільне надбання всього людства.

3.3. Механізми удосконалення міжнародного співробітництва та нормативно-правової бази Антарктики

На сучасному етапі розвитку міжнародного права Антарктика постає як один з найвразливіших регіонів планети, де екосистеми реагують на втручання людини значно швидше, ніж у більшості інших частин світу. Механізми вдосконалення міжнародного співробітництва та нормативно-правового регулювання діяльності в Антарктиці набувають особливого значення, коли в регіоні спостерігається активне зростання наукових досліджень, господарської діяльності, туристичного руху та екологічного навантаження. Така ситуація вимагає впровадження комплексного, системного та скоординованого підходу до управління антарктичним простором, який би враховував не лише потреби держав-учасниць, а й глобальні екологічні та наукові інтереси людства.

Сучасні виклики – від зміни клімату до збільшення антропогенного тиску на природні екосистеми – актуалізують необхідність оновлення правових інструментів, що регулюють діяльність у межах Антарктики.

Як ми зазначали в попередніх розділах, основою сучасної системи міжнародних відносин в Антарктиці залишається Договір про Антарктику 1959 року, який закріплює принцип демілітаризації континенту, заборону на будь-яку діяльність, не пов'язану з мирними цілями, а також гарантує свободу наукових досліджень. Проте розвиток технологій, зміна клімату та зростання інтересу до використання природних ресурсів континенту зумовлюють необхідність модернізації та адаптації правових механізмів цього Договору та пов'язаних із ним міжнародних документів.

Дійсно, стрімке зростання наукової присутності, туристичної активності та технологічних можливостей держав зумовлює потребу глибокого перегляду чинного правового режиму, який формально базується на Договорі про Антарктику 1959 року та пов'язаних з ним конвенціях і протоколах. Попри значущі досягнення цієї системи, реалії XXI століття показують, що існуючий режим часто виявляється недостатнім для забезпечення належного рівня охорони довкілля, ефективного контролю за господарською діяльністю та недопущення порушень режиму демілітаризації й екологічної безпеки.

Одним із найяскравіших прикладів неефективності чинних механізмів є випадок незаконного китобійного промислу Японії в антарктичних водах. Незважаючи на повну заборону промислу китів, ухвалену Міжнародною китобійною комісією у 1986 році, японська китобійна флотилія продовжувала вилов під приводом «наукових досліджень». Формально програми JARPA та JARPA II містили елементи наукової діяльності, однак численні міжнародні експертизи засвідчили, що їхні масштаби та методи фактично маскували комерційний вилов, який суперечив духу і букві Договору про Антарктику та відповідних екологічних конвенцій. Загалом від часу заборони китобійного промислу в антарктичному регіоні Японією було впольовано близько 15 тисяч китів. Особливо показовим є те, що генетичні аналізи зразків м'яса на

японських ринках неодноразово виявляли сліди синіх, горбатих та інших охоронюваних видів, що знаходяться під загрозою зникнення. Попри рішення суду щодо заборони такої діяльності, у 2015 році Японія відновила китобійний промисел, а у 2019 вийшла з Міжнародної китобійної комісії. Цей приклад, на наш погляд, демонструє дві системні проблеми нинішньої моделі управління Антарктикою:

- 1) відсутність дієвих механізмів примусу до виконання зобов'язань;
- 2) нездатність існуючих інституцій ефективно реагувати на порушення, які несуть масштабну екологічну шкоду.

Паралельно із цим зростають інші загрози — зокрема туристична, про яку ми детально зазначали вище. Незважаючи на декларовану прихильність до принципів екологічно відповідального туризму, практична діяльність операторів часто суперечить принципу мінімізації людського впливу. Туристичні групи регулярно висаджуються у найчутливіших районах Антарктичного півострова, що є найбільш біологічно багатим і водночас найбільш перевантаженим регіоном Антарктики. Система туристичного регулювання, хоча й формально існує, по суті спрямована переважно на координацію між операторами, а не на жорсткий екологічний контроль. Накопичувальний ефект десятків тисяч відвідувань одних і тих самих ділянок неминуче призводить до деградації наземних екосистем, порушення поведінки тварин, руйнування лишайників і мохів, які відновлюються десятиліттями.

На нашу думку, вищезазначені приклади підкреслюють фундаментальний розрив між ідеєю Антарктики як «заповідного континенту» і фактичним станом речей. Сьогодні реальний заповідний статус мають лише окремі невеликі ділянки – передусім ті, що мають статус АРОО (Антарктичних районів, що особливо охороняються). Натомість інші категорії територій – АРОУ (антарктичні райони особливого управління), китові заповідники, спеціальні зони моніторингу або території туристичного інтересу – не забезпечують повноцінного режиму охорони та не відповідають категоріям пасивної охорони, які застосовуються у світовій заповідній практиці.

У цьому контексті заслуговує на особливу увагу концепція «спільної спадщини людства», що в міжнародному праві передбачає використання певних територій виключно в інтересах усього людства, без їх поділу між державами, без приватизації ресурсів та з гарантією збереження природних систем. На відміну від чинної системи, яка розглядає Антарктику як простір мирного співіснування та наукової діяльності, концепція спільної спадщини передбачає набагато ширший підхід – прирівнює всю територію до глобального природного заповідника. Фактично ця концепція ідеально корелюється з ідеєю перетворення всієї Антарктики на зону абсолютної заповідності, де охороняються не окремі локальні об'єкти, а весь континент і прилеглі акваторії як цілісний природний комплекс. Її інтеграція у систему Антарктичного договору могла б стати теоретичною та правовою основою для глибокої модернізації регіонального правового режиму.

З огляду на вказані проблеми постає питання про удосконалення механізмів міжнародного управління Антарктикою. Ефективне реформування вимагає багаторівневого підходу, який поєднував би юридичні, інституційні, екологічні та технологічні інструменти.

По-перше, ключовим завданням є оновлення системи Договору про Антарктику таким чином, щоб вона відповідала сучасним екологічним і науковим викликам. У даному аспекті, погоджуємось із думкою S. L. Biru який зазначає, що для усунення прогалин у системі Договору про Антарктику необхідний багатогранний підхід. Передусім важливим є запровадження обов'язкових процедур оцінки впливу на навколишнє середовище для всіх видів людської діяльності в Антарктиці. Такі оцінки забезпечать всебічний аналіз потенційних екологічних наслідків, сприятимуть прозорості та підзвітності через механізми громадських консультацій [55, с. 83].

По-друге, розширення мережі морських охоронюваних районів (далі – МОР) в Антарктиці є одним із ключових інструментів забезпечення довгострокової екологічної стійкості Південного океану. Вважаємо, що розширення мережі МОР і створення зон, де заборонено будь-яке вилучення

природних ресурсів у ключових екосистемах сприятиме збереженню біорізноманіття, тоді як ефективні механізми моніторингу та контролю допоможуть запобігти незаконній діяльності. Адже сучасні дослідження послідовно доводять, що саме великі, добре керовані МОР з режимом суворої охорони (no-take zones) є найбільш ефективним механізмом збереження морських екосистем, відновлення деградованих популяцій та підтримання екологічної рівноваги в умовах кліматичних змін.

Попри те, що нині в Антарктиці вже існують окремі охоронювані морські ділянки, зокрема Морський заповідник у морі Росса (створений у 2016 році й визнаний найбільшим морським заповідником у світі) загальна площа таких територій залишається недостатньою для ефективного захисту регіону. Біологи наголошують, що для збереження ключових видів (китів, криля, тюленів, пінгвінів), морських трофічних мереж та стабільності океанічних течій потрібно охопити охороною не менш як 30–40 % акваторії Південного океану. Нині ж цей показник становить значно менше. Саме тому наукові кола та держави – Чилі, Аргентина, Україна, Норвегія, Німеччина та низка інших – активно просувають нові проєкти МОР. Аналізуючи деякі джерела, найперспективнішими вважаються такі регіони:

1) акваторія Антарктичного півострова, що зазнає найбільш інтенсивного туристичного та науково-логістичного навантаження і водночас є центром глобального біорізноманіття Південного океану;

2) море Ведделла, яке має унікальні екосистеми підлідних плоских шельфів і популяцій криля – фундаментального виду всієї антарктичної харчової мережі;

3) райони навколо Південних Оркнейських і Південних Сандвічевих островів, що поєднують риси субантарктичних та антарктичних екосистем і є важливими місцями розмноження морських тварин.

Усі ці проєкти ґрунтуються на значному обсязі наукових даних – від супутникового моніторингу та оцінки стану популяцій до моделювання наслідків кліматичних змін. Загальна ідея полягає не лише в обмеженні

рибальства, а у створенні системи екологічних «опорних точок», здатних забезпечити захист біорізноманіття в умовах різкого потепління, зменшення морського льоду та посилення антропогенного впливу.

В умовах глобальної біорізноманітної кризи такі території мають стати не винятком, а обов'язковим елементом міжнародної політики в Антарктиці. На нашу думку, створення великих МОР в перспективі буде сприяти:

- 1) відновленню популяцій криля – головного ресурсу, що визначає добробут цілого регіону;
- 2) зменшенню тиску промислу на ключові види;
- 3) захисту місць гніздування та розмноження пінгвінів, тюленів, китів;
- 4) зміцненню стійкості екосистем перед змінами клімату;
- 5) формуванню ефективних екологічних коридорів між різними частинами Південного океану.

Крім того, на наше переконання, створення нових МОР має важливе політичне значення – воно продемонструє здатність держав ухвалювати спільні рішення в умовах геополітичної напруги й підтвердить глобальне розуміння того, що Антарктика є територією, де пріоритетами мають бути не національні інтереси, а збереження світового природного спадку.

У перспективі саме розширення мережі морських охоронюваних районів може стати рушійною силою для переходу до нової моделі управління Антарктикою – моделі, що наближається до принципів «спільної спадщини людства» та «заповідного континенту» не тільки в теоретичному вимірі, але й в практичному.

Не менш важливим, на нашу думку, є розроблення плану сталого управління туризмом. Як вдало підкреслює Є. Дикий, в даному аспекті, занепокоєння викликає низький рівень просвітницької роботи з людьми, які потрапили в Антарктику, і відсутність будь-якого еколого-освітнього виховання під час такого відвідування. У таких умовах втрачають будь-який сенс аргументи про те, що люди, пропущені через конвеєр антарктичного туризму, стануть амбасадорами захисту Антарктики. Зважаючи на стрімке

зростання антарктичного туризму, необхідно вже зараз установити річну квоту туристів, які можуть відвідувати Антарктику, а також визначити і чітко обмежити перелік дозволених для відвідування територій і неухильно дотримуватись цих обмежень. Також потрібно серйозно розглянути питання визначення часу, протягом якого туристичні відвідування мають бути заборонені взагалі з метою забезпечення відновлення антарктичного довкілля [1, с. 234-235].

На нашу думку, варто запровадити план «сталого розвитку», який буде передбачати встановлення квот на кількість відвідувачів та суворі вимоги до діяльності туроператорів, що дозволить мінімізувати екологічний вплив та водночас сприяти підвищенню рівня екологічної обізнаності туристів.

Паралельно необхідно інтегрувати питання змін клімату в усі види антарктичної діяльності. Підтримка досліджень, спрямованих на вивчення впливу кліматичних змін, та сприяння міжнародному співробітництву з метою скорочення викидів парникових газів є ключовими для збереження цілісності цієї вразливої екосистеми.

Посилення інспекційного режиму є ще одним важливим кроком. Використання сучасних технологій, таких як супутникові знімки та дрони, може підвищити рівень дотримання договірних зобов'язань, а створення спеціалізованого підрозділу контролю посилить моніторингову діяльність.

Особлива увага повинна приділятися розвитку потенціалу країн, що розвиваються, для забезпечення рівноправної участі в антарктичному управлінні та наукових дослідженнях. Визнання прав корінних народів та розширення їхньої участі у процесах прийняття рішень збагатить систему управління та забезпечить врахування різноманітних точок зору. Це сприятиме створенню більш інклюзивного середовища, де всі держави можуть робити внесок у збереження Антарктики.

Наукові дослідження повинні зосереджуватись на вирішенні ключових проблем, таких як зміна клімату та втрата біорізноманіття, з акцентом на відкритий обмін даними та передачу технологій, що сприятиме міжнародній

науковій співпраці. Крім того, розроблення комплексних правил біопошуку є необхідним для регулювання зростаючих інтересів у цій сфері, а встановлення мораторію на видобуток мінеральних ресурсів дозволить захистити довкілля від потенційної експлуатації [55, с. 83].

Одним із ключових напрямів реформування правового поля Антарктики є посилення міжнародної взаємодії між державами-учасниками Договору. Для цього доцільно активізувати роботу Консультативних нарад з Договору про Антарктику, які відіграють провідну роль у формуванні політики щодо використання континенту. Удосконалення механізмів співпраці може передбачати створення постійно діючих робочих груп із питань сталого розвитку, регулювання туризму, управління науковою діяльністю та реагування на надзвичайні ситуації. Це дозволить координувати дії країн у режимі реального часу, підвищити ефективність прийняття рішень та забезпечити єдність підходів до правового регулювання.

В. О. Подерня стверджує, що усі дії міжнародної спільноти мають бути спрямовані на ефективне розв'язання актуальних проблем, що виникають у межах системи Договору про Антарктику. Необхідно сформулювати продуману політику щодо охорони природного середовища континенту. Важливо завчасно розглянути можливі сценарії продовження мораторію на видобуток корисних копалин у регіоні. Антарктична природа дуже чутлива до будь-яких кліматичних змін і своєчасно подає сигнали про їхні наслідки. Використання меркантильного підходу до навколишнього середовища може призвести до серйозних руйнівних наслідків [32, с. 53].

У перспективі вдосконалення нормативно-правової бази Антарктики має передбачати збалансування інтересів науки, охорони довкілля та міжнародної безпеки. Пріоритетом повинно залишатися збереження континенту як зони миру, науки та екологічної рівноваги. Водночас у контексті глобальних викликів – таких як кліматичні зміни, зростання туристичних потоків, технологічний прогрес – міжнародна спільнота повинна забезпечити гнучкість правових механізмів, щоб система управління Антарктикою могла ефективно

реагувати на нові загрози, не порушуючи фундаментальних принципів міжнародного права.

Отже, удосконалення міжнародного співробітництва та нормативно-правової бази Антарктики має відбуватися через поєднання інституційного реформування, правової уніфікації, технологічної модернізації та посилення наукової дипломатії. Лише інтегрований підхід, що поєднує правові, наукові та екологічні засади, здатен забезпечити ефективне, стає та справедливе управління цим унікальним регіоном планети.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та завдань роботи, дослідження правового регулювання діяльності держав в Антарктиці ми прийшли до таких основних висновків.

1. Дослідивши історичні передумови та специфіку становлення правового режиму Антарктики, встановлено, що формування міжнародно-правової системи регулювання Антарктичного регіону є результатом тривалої еволюції уявлень людства про Південний полярний континент, в якій поєдналися географічні відкриття, наукові та політичні інтереси держав. Від перших припущень античності про існування «південної землі» або «*Terra Australis Incognita*» до системних експедицій XIX–XX століть, Антарктика поступово перетворювалася з простору міфологічних гіпотез на об'єкт цілеспрямованого наукового вивчення та геополітичного інтересу.

Примітно, що протягом більш як тисячі років континент існував лише як уявна конструкція, необхідна античним географам для гармонізації моделі світу, а його відкриття насправді стало результатом сукупності експедицій різних країн, що майже одночасно досягли його узбережжя.

Дослідження показало, що вирішальним фактором, який перевів ситуацію з площини конфлікту за територію в площину співробітництва, стало проведення Міжнародного геофізичного року (1957-1958 рр.). Саме ця подія продемонструвала пріоритет свободи наукових досліджень та необхідність демілітаризації регіону, що безпосередньо призвело до укладення Договору про Антарктику в 1959 році, який започаткував унікальну модель правового режиму, яка не має аналогів у світі. Важливою особливістю є те, що Договір не лише закріпив принцип мирного використання Антарктики, а й створив прецедент міжнародного управління територією, яка не належить жодній державі.

2. Охарактеризувавши геополітичні та наукові інтереси в Антарктичному регіоні та їх вплив на формування правового режиму, встановлено, що саме

взаємодія цих двох сфер сформувала унікальний політико-правовий ландшафт Антарктики.

Щодо геополітичної складової, дослідження показало, що держави історично переслідували різні цілі: від історичних територіальних претензій Великої Британії, Франції, Австралії, Аргентини та Чилі до стратегічних амбіцій США, СРСР, а нині Китаю до потреб розширення наукової присутності та зміцнення міжнародного статусу.

Наука, своєю чергою, стала універсальним інструментом політичної взаємодії, що дозволив державам співпрацювати без загрози ескалації конфліктів. Саме поєднання наукових прагнень і політичних суперечностей стало каталізатором формування міжнародно-правових основ правового режиму Антарктики. Досвід Міжнародного геофізичного року 1957-1958 рр. продемонстрував ефективність багатостороннього співробітництва, що безпосередньо вплинуло на укладення Договору про Антарктику 1959 року. Надалі формування Системи Договору про Антарктику, включаючи екологічні протоколи та спеціалізовані комісії, стало результатом саме того взаємного впливу – зростання геополітичної конкуренції – і водночас усвідомлення необхідності її стримування правовими нормами. У цьому сенсі Антарктика демонструє рідкісний приклад того, як спільні наукові й екологічні цілі здатні формувати міжнародно-правові механізми, що забезпечують стабільність у регіоні з високим потенціалом суперництва. Саме це взаємопереплетення інтересів і стало ключовим чинником становлення сучасної системи правового регулювання Антарктики.

Сучасні тенденції – політичні наслідки глобальної нестабільності, виклики пандемії та повномасштабної війни росії проти України вказують на те, що Антарктика вже не є простором «поза політикою», а навпаки, дедалі більше перетворюється на арену м'якого суперництва за майбутні ресурси й стратегічні позиції.

3. Проаналізувавши систему джерел, що регламентують діяльність держав в Антарктиці встановлено, що центральним елементом системи

виступає Договір про Антарктику 1959 року, який визначив основні принципи мирного використання регіону, демілітаризації та свободи наукових досліджень, а також запровадив унікальний правовий інститут «замороження» територіальних претензій, що залишається дискусійним у науці міжнародного права і досі. Договір про Антарктику виступає ядром, навколо якого вибудована комплексна система джерел міжнародного права, що регламентують діяльність держав у регіоні. Водночас існування невирішених питань суверенітету, закладених у статті IV, підтверджує, що правовий режим Антарктики залишається динамічним явищем, розвиток якого залежить від подальших політичних та екологічних викликів.

Дослідження також показало, що окрім основного Договору, система включає низку міжнародно-правових актів, які доповнюють, конкретизують або розширюють його положення, формуючи цілісну нормативну базу регіонального управління. Серед таких ключових документів варто відзначити Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991 року (Мадридський протокол), який розширює міжнародно-правовий режим континенту, встановлюючи пріоритет екологічної безпеки та заборону комерційного видобутку мінеральних ресурсів до 2048 року. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року стала ще одним ключовим міжнародним документом для охорони морських екосистем Південного океану і вдало доповнює Договір про Антарктику. Значущою в цій системі також є Конвенція про збереження тюленів Антарктики 1972 року – перший міжнародний акт, спрямований на охорону окремих видів фауни Південного океану. Особливе значення має стаття 4, яка дозволяє обмежений вилов за спеціальними дозволами, одночасно зобов'язуючи держави забезпечувати повну прозорість і звітування, що унеможливорює зловживання та підтримує міжнародну довіру.

4. Оцінивши вплив глобалізаційних процесів на розвиток міжнародно-правового регулювання в Антарктиці встановлено, що саме екологічні виклики стали визначальним каталізатором еволюції правових механізмів

цього регіону. Антарктика, як одна з найбільш вразливих екосистем планети, реагує на будь-яке антропогенне втручання значно гостріше, ніж інші частини світу, а тому міжнародна спільнота змушена формувати особливу правову модель, орієнтовану на превентивний характер охорони довкілля.

Технологічний прогрес посилив і науковий моніторинг, і ризики: інновації, що дають змогу детально досліджувати екосистеми, одночасно привертають увагу до ресурсного потенціалу континенту. Це призвело до загострення таких проблем, як надмірний промисел криля, збільшення туристичних потоків. Встановлено, що сучасні екологічні виклики Антарктики не лише формують сучасний порядок денний міжнародного регулювання, але й виступають визначальним чинником оновлення правових інструментів, зміцнення екосистемного підходу та посилення міжнародної відповідальності держав. Саме здатність міжнародної спільноти забезпечити баланс між охороною довкілля та інтересами людства визначатиме майбутнє цього унікального регіону.

5. Визначивши ключові проблеми розвитку туризму в Антарктиці дійшли висновку, що туристична діяльність в Антарктиці демонструє парадокс нашого часу: з одного боку, вона відкриває унікальні можливості для популяризації наукових знань, екологічної освіти та міжнародного діалогу, а з іншого – саме туристичні потоки дедалі частіше стають чинником деградації найбільш крихкої екосистеми на планеті. Антарктика, яку світове товариство офіційно проголосило територією миру та науки, сьогодні опинилася в ситуації, коли стрімке зростання людської присутності створює безпрецедентні виклики для системи управління регіоном.

Відтак у процесі дослідження було запропоновано низку практичних механізмів, здатних, на наш погляд підвищити ефективність управління даним регіоном.

По-перше, державам уже сьогодні необхідно сконцентрувати зусилля на майбутньому положень Мадридського протоколу стосовно мораторію на видобуток мінеральних ресурсів в Антарктиці, чинного до 2048 року.

Подальша доля цього режиму лишається невизначеною, а зростання геополітичних інтересів очевидно загрожуватиме екологічній безпеці континенту. На наш погляд, міжнародна спільнота має вже на сучасному етапі ініціювати перегляд механізмів дії мораторію з метою його пролонгації, нормативного посилення або трансформації у безстрокову заборону, що відповідає б принципам сталого розвитку.

По-друге, вагомим інструментом захисту природних комплексів Антарктики, на наше переконання стане створення розгалуженої мережі морських охоронюваних районів. При цьому реалізація цього підходу вимагатиме активізації ініціативи з боку Консультативних сторін Договору про Антарктику, а також подолання інституційних бар'єрів, пов'язаних із процедурою консенсусного ухвалення рішень. Водночас створення морських охоронюваних територій повинно супроводжуватися розвитком ефективних механізмів нагляду, міжнародним обміном даними та застосуванням сучасних технологій контролю.

І нарешті, сама Антарктика, як регіон з крихкою екосистемою потребує концептуального переосмислення свого статусу в глобальному вимірі. У цьому контексті все більш очевидною стає необхідність поступового руху до більш суворої, природоохоронної моделі управління, яка могла б трансформувати Антарктику у фактичний «заповідний континент» або, у ширшому розумінні, у простір, що відповідає концепції «спільної спадщини людства». Саме такий підхід, на нашу думку, здатен забезпечити баланс між доступністю та охороною, між правом людства на знання і обов'язком зберігати природну унікальність Антарктичного регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антарктика: шість нарисів для тих, хто хоче знати більше. *Державна установа Національний антарктичний науковий центр: Іван Парнікоза, Денис Пішняк, Андрій Федчук, Сергій Кадурін, Ганна Євчун, Олександр Яровий. за ред.: Є. Дикий та ін. Академперіодика. Київ. 2023. 323 с. URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.504.324>*
2. Антоніаді М. Г. Українська Антарктика: освоєння та перспективи. *Нові дослідження: збірник наукових матеріалів XII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв 21-22 жовтня 2021 року)/ ред. рада: О.О. Буберенко (голова), Е.І. Єлізарова, В.В.Чернявський, В.В. Животовська. Миколаїв: Дизайн та Поліграфія. 2021. 178-180 с.*
3. Афанасьєв О. В. Дослідження теоретичних аспектів становлення картографії. *Комунальне господарство міст. Харків. 2022. №170. С. 190-194. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2022-3-170-190-194>*
4. Балак І. О, Пікулик О. Б. Антарктика в міжнародних відносинах: історія та сучасність. *Вісник Львівського університету. 2022. № 42. С. 156-162. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.20>*
5. Бахмутов В. Г. Про результати наукових досліджень українських учених в Антарктиці (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 17 березня 2021р). *Вісник Національної академії наук України. 2021. № 4. С. 48-59. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.04.048>*
6. Будзика Г. А. Історія становлення міжнародного співробітництва в дослідженнях Антарктики. *Нариси з історії природознавства і техніки: збірник наукових праць. 2012. №46. С. 77-83.*
7. Гожик П. Ф., Литвинов В. А., Маланчук В. М. Двадцять років в Антарктиці: основні досягнення та перспективи. *Український антарктичний журнал. 2015. №14. С. 9-23.*
8. Гордєєв, А. Ю. Роль державних органів у становленні антарктичної станції «Академік Вернадський». *Вісник Національної академії наук України., 40-53. №9. 2021. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.09.040>*

9. Греку Р. Х. Дослідження Антарктики – Державна програма України. *Збірник наукових праць Інституту геологічних наук НАН України*. 2021. №1(14). С. 55-62. DOI: <https://doi.org/10.30836/igs.2522-9753.2021.232107>
10. Денисик Г., Кізюн А., Воловик В., Атаман Л., Денисик Б. Зарубіжний досвід розвитку екстремального туризму та його впровадження в Україні. *Вісник Чернівецького університету: Географія*. 2023. №842. С. 25-32. DOI: <https://doi.org/10.31861/geo.2023.842.2>
11. Договір про Антарктику від 1959 року. *Міжнародний документ. Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/995_224#Text (дата звернення 18.09.2025).
12. Додаток V до Протоколу щодо охорони навколишнього середовища до Договору про Антарктику від 17.06.2005. 12 ст. *Міжнародний документ. Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws-/show/995_645#Text (дата звернення: 18.10.2025).
13. Дороніна Г. А. Короткий історичний огляд морських антарктичних експедицій: від НДС «ЕРНСТ КРЕНКЕЛЬ» до НДС «НООСФЕРА». *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір: матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 1 грудня 2021 р. НАНУ, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України»*. Київ. 2021. С. 43-47.
14. Дороніна Г. А. Шляхи розвитку міжнародного права та співробітництва у дослідженні Антарктики. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки*. 2017. №25. С. 90-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduifnt_2017_25_25_14
15. Жеребило М., Копачинська Г., Борисюк О., Геополітичні інтереси Китаю щодо Антарктиди. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Міжнародні відносини*. 2023. №3(17). С. 6-24. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-6-25>

16. Залізовський А. В. Стан і перспективи геокосмічних досліджень України в Антарктиці. *Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 29 червня 2022 року. Вісник НАН України*. 2022. № 8. С. 25-32. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.08.025>

17. Кириченко А. О., Стрембій А. А. Міжнародно-правовий режим Антарктики. *Грані права: XXI століття: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.]. Видавничий дім «Гельветика»*. Одеса. 2018. С. 95-97.

18. Когут В. І. Антарктида: історія дослідження та особливості природи. *Географічна наука і освіта у вимірах XXI століття (присвячена 150-ій річниці від дня народження Володимира Гнатюка): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Тернопіль, 13 травня 2021 р.)*. Тернопіль. 2021. С. 15-19. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/21121>

19. Конвенція ООН з морського права 1982 року. *Міжнародний документ. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text> (дата звернення: 08.11.2025).

20. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 року. *Міжнародний документ. Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text (дата звернення: 18.10.2025).

21. Конвенція про збереження тюленів Антарктики від 01.06.1972 року. *Міжнародний документ*. URL: https://web.archive.org/web/20200130071614-/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_477 (дата звернення: 21.10.2025).

22. Крижана подорож. Полярники розповіли 5 цікавих фактів про антарктичний туризм. Станіслав Ткацевіч. *Інтернет-ресурс «Українська правда»*. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/-09/2/256317/> (дата звернення: 26.10.2025).

23. Мартинов А. Арктика і Антарктида – два полюси в умовах становлення мультиполярної системи міжнародних відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Проблеми всесвітньої історії і міжнародних відносин*. 2015. № 24. С. 176-194.

24. Миронов Ю. Б. Проблеми та перспективи розвитку антарктичного туризму. *Підприємництво і торгівля*. № 28. 2021. С. 56-60. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2021-28-08>

25. Митрохин О.В. Острів Галіндез – фізико-географічний та геологічний опис. *Геологічний журнал. Інститут геологічних наук НАН України*. 2025. №3. С. 16-30. DOI: <https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2025.3.335320>

26. Мірошніченко О.А. Вікові особливості психологічної готовності українських зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики: Монографія. Житомир. Вид-во «Рута». 2023. 272 с.

27. Моїсєєва М. Українські полярники в Антарктиці: розмова про дослідження, зміни клімату, війну та підтримку України. *Голос Америки*. 2024. №1. DOI: <https://surl.li/nbyhrc> (дата звернення: 26.11.2025).

28. Національний антарктичний науковий центр: офіційний сайт. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://uac.gov.ua> (дата звернення: 28.09.2025).

29. Ольштинська О., Кадурін С., Наседкін Є. Деякі результати морських геологічних досліджень української антарктичної експедиції 2021-2022 років. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.) відповід. редактори: В. Біланюк, Є. Іванов. У 3-ох томах*. Том 2. Простір-М. Львів. 2023. 280 с.

30. Парнікоза І. Історія української Антарктики. *Експедиція XXI*. Частина 4. 2021. DOI: <https://expedicia.org/okhorona-prirodi-antarktiki/61> (дата звернення: 15.11.2025).

31. Пінгвіни – заручники у запеклій політичній битві: результати 47-ї наради Договору про Антарктику. 07.07.2025. *Офіційний сайт ДУ «Національний антарктичний науковий центр»*. URL: <http://uac.gov.ua/pingvini-zaruchniki-u-zapeklij-politichnij-bitvi-rezultati-47-%D1%97-naradi-dogovoru-pro-antarktiku/> (дата звернення: 29.11.2025).

32. Подерня В. О. Важливість збереження особливого правового статусу Антарктики. *Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. 2024. №9. С. 51-53. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16023>

33. Подерня В. О. Міжнародна наукова співпраця України в Антарктиці. *Національний університет «Острозька академія». Політичні і правові науки*. 2024. №3. С. 36-45. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/63162735.pdf>

34. Політичне майбутнє Антарктики: що чекає на останню неподілену частину світу? Антон Кучеренко. *Аналітичний центр Adastra*. 2023. URL: <https://adastra.org.ua/blog/politichne-majbutnye-antarktiki-sho-chekaye-na-ostannyu-nepodilenu-chastinu-svitu> (дата звернення: 22.10.2025).

35. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми проведення досліджень в Антарктиці на 2011-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 1002. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/1002-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

36. Про приєднання України до Договору про Антарктику 1959 року: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1992. № 2609-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2609-12#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

37. Про приєднання України до Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику: Закон України від 22.02.2001 № 2284-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2284-14#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

38. Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991 року. *Міжнародний документ. Відомості Верховної Ради України*. 13 ст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text (дата звернення: 18.10.2025).

39. Прохасько М. Мрія про Антарктиду. *Видавництво Старого Лева*. Львів. 2022. 656 с.

40. Розпочався проєкт «POLARIN», в якому бере участь Україна. Експедиція XXI. 2024. URL: <https://expedicia.org/rozpochavsya-proiekt-polarin-v-uakomu-bere-ucha/> (дата звернення: 26.11.2025).

41. Станіславська А.Ю., Боберська К.Г. Міжнародне співробітництво в дослідженнях Антарктики. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 7 червня 2019 р.)*. ПУЕТ. Полтава. 2019. С. 165-166.

42. Тицька Я. О. Регулювання наукових досліджень у багатосторонніх договорах щодо Арктики та Антарктики. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція*. 2023. №4 (41). С. 121-125. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.24>

43. Три цікаві факти про дослідження Антарктиди. *Освітній проєкт «На Урок»*. 11.12.2023. URL: <https://naurok.ua/student/blog/tri-cikavi-fakti-pro-doslidzhennya-antarktydi> (дата звернення: 31.08.2025).

44. Туристи прискорюють танення льодовиків у Антарктиді. Сергій Коваленко. *Інтернет-ресурс «GreenPost media»*. 25 серпня 2025. URL: <https://greenpost.ua/news/turysty-pryskoryuyut-tanennya-lodovykiv-u-antarktydi-i95985> (дата звернення: 26.10.2025).

45. Федчук А. П. Еволюція Системи Договору про Антарктику: структура і динаміка актів, ухвалених за 1961-2011 рр. *Український антарктичний журнал*. 2012. №11. С. 406-427.

46. Федчук А. П. Пріоритезація актуальних питань освоєння Антарктики. *Український Антарктичний журнал*. 2015. №14. С. 261-270.

47. Федчук А. П. Політико-географічні прецеденти договору про Антарктику. *Географія та туризм*. 2010. №4. С. 171-176.
48. Черняєв О. С. Геостратегічне становище Антарктики наприкінці XX - початку XXI століття. *Молодий вчений*. 2019. № 6(2). С. 260-263.
49. Чупрій Л. В. Геополітична роль Китаю в сучасному глобалізованому світі. *Українознавство*. 2022. № 2. с. 244-236. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2022_2_14.
50. Шулікін Д. Полярні інтереси України. *Світ*. 2021. № 27-28. URL: <https://surl.li/inuvscq> (дата звернення: 26.11.2025).
51. Alexander K. A., Liggett D., Leane E., Nielsen H.E.F., Bailey J.L., Hanne E.F., Haward M. What and who is an Antarctic ambassador? *Polar Record*. 2019. №55(6). P. 497-506.
52. Antarctic Conservation Act and Permits 1978. *U.S. National Science Foundation*. URL: <https://www.nsf.gov/geo/opp/env/antarctic-conservation-act-permits> (дата звернення 23.10.2025).
53. A one-of-a-kind route to Antarctica. 20 March 2023. *Heather Jasper Інтернет-ресурс «BBC»*. URL: <https://www.bbc.com/travel/article/20230319-a-one-of-a-kind-route-to-antarctica> (дата звернення: 25.10.2025).
54. Biebow N., Willmott Puig V., Dykyi E., Fedchuk A., Zhrebchuk S., Kryvytska, Y., Marushevska O., & Torgonenko A. Polar research infrastructure network: the Ukrainian input. *Ukrainian Antarctic Journal*. 2024. №22(1(28)). P. 95-105.
55. Biru S. L. Legal regime for Antarctic governance: Challenges and opportunities. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. №14(4). P. 78-86.
56. Blackwill R. D., and T. Wright. «The End of World Order and American Foreign Policy». *Council on Foreign Relations*. 2020.
57. Bosio E., Torres C. A. Global citizenship education: An educational theory of the common good? A conversation with Carlos Alberto Torres. *Policy Futures in Education*. 2019. №17(6). P. 745-760.

58. Chemiaev O. S., Kovtun O. V. Antarctic as object of the general heritage of humanity and territorial claims on it. *Skhidnoievropeiskyyi storychnyi visnyk*. 2019. №13. P. 192-199.
59. Corderro R. R., et al. Black carbon footprint of human presence in Antarctica. *Nature Communications*. 2022. №13. P. 11.
60. Deb P., et al. Recent increase in surface melting of West Antarctic ice shelves linked to Interdecadal Pacific Oscillation. *Commun Earth Environ*. 2025. №6. P. 99.
61. Dykyi E., Cheberkus D., Fedchuk A., Pnyovska O., Malanchuk V. Thirty years of Ukrainian Antarctic Research: Assessing the National Antarctic Program's institutional achievements within the Antarctic Treaty System. *Ukrainian Antarctic Journal*. 2023. №21(2(27)). P. 235-255.
62. Fabra A., Gascon V. The Convention on the conservation of Antarctic marine living resources (CCAMLR) and the ecosystem approach. *The International Journal of Marine and Coastal Law*. 2008. №23. P. 567-598.
63. Fan S., Gao Y., Sherrell R. M., Yu S., Bu K. Concentrations, particle-size distributions, and dry deposition fluxes of aerosol trace elements over the Antarctic Peninsula in austral summer. *Atmospheric Chemistry and Physics*. 2021. №21(3). P. 2105-2124.
64. Fedchuk A., Cheberkus, D., Zherebchuk S. Russian aggression against Ukraine: a new challenge facing Antarctic governance. *Ukrainian Antarctic Journal*. 2022. №20(25). P. 241-253.
65. Frank R. Convention on the conservation of Antarctic marine living resources. *Ocean Development and International Law*. 2009. №13. P. 291-345.
66. Fricker H. A. Antarctica in 2025: Drivers of Deep Uncertainty in Projected Ice Loss. *Science*, vol. 387. 2025. №6734. P. 601-609.
67. Grevsmühl S. The Environmental History of the Antarctic. *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*. 2024. 20p. URL: https://hal.science/hal04155728v2/file/Grevsmuhl_2024_The_Environmental_History_of_the_Antarctic_DRAFT.pdf

68. Guzeva A. V. Geochemical characterization of humic acids and humification processes in lake sediments of West Antarctica. *Antarctic Science*. 2024.
69. Haward M. Antarctica: geopolitical challenge, institutional resilience. *The Polar Journal*. 2023. №13(1). P. 31-48.
70. Hemmings A. D. Environmental Law – Antarctica. The Encyclopedia of Sustainability: The Law and Politics of Sustainability. 2011. №3. P. 1-194.
71. Hemmings A. D. From the New Geopolitics of Resources to Nanotechnology: Emerging Challenges of Globalism in Antarctica. *The Yearbook of Polar Law*. 2009. №1(1). P. 55-72.
72. Hofman R. Convention for the conservation of Antarctic marine living resources. *Marine Policy*. 1993. Vol. 17. Issue 6. P. 534-536.
73. Hughes K. A., Santos M., Caccavo J. A., Chignell S. M., Gardiner N. B., Gilbert N., Howkins A., van Vuuren B. J., Lee J. R., Liggett D., Lowther, A., Lynch H., Quesada A., Shin H. C., Soutullo A., Terauds A. Integrated science to inform antarctic and Southern Ocean conservation: A new SCAR scientific research programme. *Antarctic Science*. 2022. №34(6). P. 446-455.
74. International Court of Justice. Whaling in the Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand intervening). 31 March 2014. URL : <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/148/148-20140331-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення 28.11.2025).
75. Joyner C. The 1991 Madrid environmental protection protocol. Contributions to marine pollution law. *Marine Policy*. 1996. №20(3). P. 183-197.
76. Kakareka S., Salivonchyk S. Retrospective modelling of air pollution due to the operation of scientific stations in Antarctica: An experience of reanalysis. *Environmental Science Journal*. 2022. №34(1). P. 45-57.
77. Lackenbauer P. W. HMCS Margaret Brooke heads to the Other Pole: Ten Things to Know About Antarctica and Canada's Interests and Activities in the South Polar Region. *Policy Primer*. 2025. P. 27.

78. Madani Z. Unpacking inclusivity of the Antarctic Treaty System amidst contemporary challenges. *Polar Science*. 2025.
79. Mahlon K., et al. Sustained Antarctic Research: A 21st Century Imperative. *One Earth*. 2019. №1(1). P. 95-113.
80. Mahlon C. Kennicutt II, Steven L. et al. Six priorities for Antarctic science. *Comment in Nature*. 2014. №512. P. 23-25.
81. Makanse Y. Contextualising Antarctic tourism diversification: Tourism management implications from multinational policy debates. *The Polar Journal*. 2024. №14(1). P. 270-313.
82. Mytrokhyn O., Bakhmutov V. Geological survey on the Ukrainian Antarctic station area (the history, current state and the future). *X International Antarctic Conference Kyiv, Ukraine, May 11-13. 2021*. P.124.
83. Palmowski T. Development of Antarctic tourism. *Geojournal of Tourism and Geosites*. 2020. №33(4). P. 1520-1526.
84. Purich A., Doddridge E.W. Record low Antarctic sea ice coverage indicates a new sea ice state. *Communications Earth and Environment Journal*. 2023. №4. P. 314.
85. Revised Guidelines for implementation of the Framework for Protected Areas 2025. *Official site of Secretariat of the Antarctic Treaty*. URL: <https://www.ats.aq/devAS/EP/GuidelinesAndProcedures?lang=e> (дата звернення: 29.11.2025).
86. Samari M. Southern Ocean Marine Protection Post Rio+20: The future we could have had (but could not reach consensus on). *Journal of Antarctic Affairs*. 2015. №1(1). P. 9-25.
87. Triggs G. The Antarctic treaty system: a model of legal creativity and cooperation. *Science Diplomacy: Antarctica, Science, and the Governance of International Spaces*. 2011. №1. C. 39-49.87
88. Tucker Scully R. The Development of the Antarctic Treaty System. *Development of the Antarctic Treaty System. Science Diplomacy: Antarctica, Science, and the Governance of International Spaces . USA*. 2011. P. 30-38.

89. Verbitsky J. Antarctic tourism management and regulation: the need for change. *Polar Record*. 2013. №49(3). P. 278-285.

90. Yermakova Y. Legitimacy of the Antarctic Treaty System: Is it time for a reform? *The Polar Journal*. 2021. №11(2). P. 342-359.